

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

ДУШКА АЛЛА ЛУКІВНА

УДК 159.922.76:159.93(043.3)

**ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ БАТЬКІВ
ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ:
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, ДІАГНОСТИКА І КОРЕКЦІЯ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор психологічних наук, професор
Вісковатова Тетяна Павлівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
кафедра спеціальної та експериментальної
психології, професор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Скрипник Тетяна Вікторівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
кафедра спеціальної психології та інклюзивної
освіти, професор;

доктор педагогічних наук, професор
Супрун Микола Олексійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
кафедра психокорекційної педагогіки, професор;

доктор медичних наук, професор
Лукашук Віктор Дмитрович,
Національний медичний університет
імені О.О. Богомольця МОЗ України,
кафедра педіатрії, завідувач.

Захист відбудеться «29» листопада 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.02 в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України за адресою: м. Київ, вул. М. Берлинського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано «28» жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Замша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема створення і організації системи ефективної психологічної допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями наразі є надзвичайно актуальною. Позаяк, з одного боку, чисельність таких дітей з року в рік зростає, а з іншого боку, в Україні донині відсутня система психологічної підтримки родин з такими дітьми. Саме надання вчасної і якісної психологічної допомоги таким родинам уможливило б появу у них відчуття захищеності й бачення перспектив у кожного члена родини. Особливого значення ця проблема набуває з огляду на те, що продуктивність розвитку і навчання дитини з психофізичними відхиленнями безпосередньо залежить від якості життєвих функцій родини, позиції батьків, їхньої здатності прийняти свого особливого малюка та домогтися його соціальної адаптації.

На підставі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних дослідників (Н. Бастун, М. Бетшоу, Т. Кравченко, Г. Кукуруза, Д. Лобато, І. Лунгул, Л. Макэлрит, К. Островська, М. Радченко, К. Флэйк-Хобсон та інші) народження дитини з порушеннями психофізичного розвитку належить до значних психотравмуючих, кризових чинників для всієї сім'ї. Наслідки дії цих чинників можуть виявлятися у: порушеннях сімейних взаємин («втеча» батьків у роботу або, навпаки, – надмірна самопошвята дитині; сімейні конфлікти – аж до розлучення тощо), негативних думках і переживаннях батьків (крах всіх сподівань та планів на майбутнє, трагічне сприйняття життя тощо), формуванні патологічних виховних стратегій (недооцінювання можливостей дитини чи надмірні вимоги до неї, гіперопіка, вседозволеність тощо), порушенні соціального функціонування родини (втрата соціальних зв'язків, агресивне налаштування до навколишнього світу).

На відміну від кризових ситуацій, які мають тимчасовий характер, родини дітей з психофізичними відхиленнями переживають «приреченість від катастрофічної події» (Д. Боулбі), «хронічну стресову ситуацію» (Г. Кукуруза), «хронічну екстремальність» (М. Радченко). В умовах незахищеності та невизначеності життєвих маршрутів такі родини стають однією з найуразливіших соціальних груп. Після травматичних переживань, які пов'язані з народженням та вихованням дитини з психофізичними відхиленнями у розвитку, для багатьох батьків настає період депресії. Це може бути наслідком тривалого емоційного стресу, поєднаного з надмірним фізичним перевантаженням, сімейними конфліктами, пов'язаними з неприйняттям діагнозу, взаємними звинуваченнями, відмінними поглядами на лікування, розвиток та навчання тощо. У батьків народження дитини з порушеннями розвитку часто викликає переживання власної неспроможності, почуття провини і прихованої аутодеструкції, кризи самоідентифікації й ціннісних орієнтацій. Неприйняття дитини з порушеннями психофізичного розвитку суспільством, соціальні стигми щодо їх причин (звинувачення батьків) часто спричиняють соціальну замкненість та ізольованість родини.

Перманентне життя в таких умовах призводить до домінування негативних і непродуктивних психоемоційних станів у батьків, що несприятливо позначається на адекватності оцінки ними можливостей дитини, а відтак і перспектив її розвитку. Лише активна батьківська позиція, віра та обізнаність є запорукою успішного і всебічного розвитку їхньої дитини.

В цьому контексті особливої актуальності набуває проблема надання психологічної допомоги родинам, зокрема, розроблення технологій психологічного впливу на психоемоційних стан батьків.

Наразі вченими (Е. Ейдемільер, Р. Мухамедрахимов, В. Кобильченко, Т. Скрипник, В. Юстицький та інші) напрацьовано значний спектр методів психологічної допомоги дітям з психофізичними відхиленнями, активно розробляються нові та удосконалюються: традиційні напрями досліджень особистісної сфери батьків таких дітей; адаптаційні механізми, що запобігають психологічній деструкції їхньої психічної організації; підходи до впровадження психолого-педагогічного супроводу таких родин. Втім, не достатньо вивченою залишається проблема психоемоційних станів батьків як вагомого важеля формування батьківської позиції та мотивації щодо активної компетентної участі в процесах життєдіяльності дитини з порушеннями психофізичного розвитку. Водночас є потреба в науковому обґрунтуванні сучасних теоретико-методологічних засад розбудови системи психологічної допомоги родинам таких дітей, яка б забезпечувала налагодження продуктивних партнерських стосунків батьків, за яких вони стають реальними учасниками командного супроводу навчання і розвитку дитини, а також формування успішних траєкторій власної життєдіяльності.

Спрямованість на концептуальне обґрунтування сучасного підходу до розбудови психологічної допомоги родинам дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що сприяє формуванню у батьків продуктивних психоемоційних станів, здатності до їх свідомої регуляції, а також спроможності визначати й впроваджувати власні сценарії життєдіяльності для своїх дітей, самих себе й родини в цілому, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психоемоційні стани батьків дітей з психофізичними відхиленнями: концептуалізація, діагностика і корекція».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри спеціальної та диференціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова («Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0111U000876).

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Одеського державного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 5 від 2.07.2015 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 29.09.2015 р.).

Мета дослідження – розроблення та обґрунтування концептуальних засад організації психологічної допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями на основі синергетичного підходу.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми й визначити напрями студіювань психоемоційних станів у батьків дітей з психофізичними відхиленнями.

2. З синергетичних позицій розкрити сутність психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями в контексті життєдіяльності родини як мікросоціальної системи.

3. Визначити та охарактеризувати спектр психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями.

4. Науково обґрунтувати синергетичну модель процесу самоорганізації родин дітей з психофізичними відхиленнями.

5. Розробити та апробувати психолого-синергетичну технологію допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями.

6. Визначити умови й засоби становлення життєвої компетентності та саморозвитку батьків дітей з психофізичними відхиленнями щодо мікросоціальної (взаємодія в родині) й макросоціальної (взаємодія в суспільстві) ситуацій та науково обґрунтувати методи регуляції їх психоемоційних станів.

Об'єкт дослідження – психоемоційні стани батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади психологічної допомоги батькам дітей з порушеннями психофізичного розвитку на основі синергетичного підходу.

Концепція дослідження. Згідно з теорією соціодинаміки, від зміни й розвитку суспільства, соціальні структури, процеси та явища підпорядковуються подібним тенденціям трансформування. Наразі всі кризові суперечливі та неоднозначні процеси, що відбуваються у нашій країні, позначаються на всіх соціальних інститутах, серед найуразливіших з яких є родини, які виховують дітей з порушеннями психофізичного розвитку. З огляду на відсутність соціальних гарантій, послідовної медичної допомоги і безперешкодної реалізації права на освіту, ці родини перебувають у нестабільному, а інколи екстремально кризовому стані. Надмірний і тривалий психологічний тиск, що відчувають батьки таких дітей, а також ситуація невизначеності спричиняють психотравмуючі наслідки – індивідуально-психологічну та соціальну дезадаптацію.

Зважаючи на типову для родин дітей з психофізичними відхиленнями ситуацію – нестабільності й непередбачуваності – вважаємо за доцільне застосувати синергетичний підхід – теорію самоорганізації нестабільних систем – для вивчення: психоемоційних станів батьків; особливостей функціонування цих родин; тих наслідків, які мають від пролонгованого стресу батьки таких дітей; стратегій та алгоритмів психологічної допомоги таким батькам.

Застосовуючи синергетичний підхід до розуміння психоемоційних станів батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку й набуття ними здатності опанувати ці стани, ми формулюємо його як психологічну синергетику – новий напрям психологічної допомоги, що враховує синергетичні принципи та закони стосовно особистості, її психоемоційних станів, безпосереднього оточення та життєдіяльності. За синергетичним підходом, родина – це складна, суперечлива, динамічна система, що перебуває у стані нерівноваги і підпорядковується законам нелінійного характеру. Саме ця нестабільність визначає можливість переходу в якісно новий стан з більш високим рівнем організації та продуктивності, а втрата функціональної непродуктивної стійкості запускає механізм самоорганізації і формування нових ефективних структур на основі набутого інноваційного потенціалу.

Такий перехід зумовлений налагодженням на підґрунті синергетичного підходу психотерапевтичним альянсом між фахівцем (командою фахівців) та батьками, що уможливорює: формулювання батьками особистісного цілепокладання та визначення шляхів, показників досягнення бажаного результату і зони відповідальності всіх учасників цього процесу. Впроваджена психолого-синергетична технологія допомоги родинам дітей з психофізичними відхиленнями сприяє становленню у батьків здатності до самоорганізації та саморозвитку, що здійснюється за внутрішнім (вдосконалення процесу комунікації, взаємин і узгодженості в родині, психологічної атмосфери, що сприяє розвиткові дитини) і зовнішнім вимірами (формування, збереження і розширення системи міжособистісних контактів, підвищення їх якості, регулярна оцінка важливих для повноцінного функціонування родини контактів й інформаційного поля, впровадження в життєдіяльність послідовних значущих соціальних подій). Набуття батьками дітей з психофізичними відхиленнями такого інноваційного потенціалу уможливорює новий етап їхньої самореалізації, що робить їхню родину «відкритою системою», здатною розкривати, примножувати й продуктивно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси, запобігати руйнівному впливові потенційно можливих ризиків і усвідомлювати, як від процесу самоорганізації й саморозвитку залежить успіх функціонування їхньої дитини та усієї родини.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: теорія соціалізації та концепція соціального виховання Л. Виготського; основні положення про структуру та функції дитячо-батьківських відносин (Е. Ейдемільер, Р. Овчарова, А. Співаковська, В. Юстицький та інші); сучасні уявлення про особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей з порушеннями у розвитку (Л. Кузнецова, Г. Кукуруза, А. Кухарчук, І. Мамайчук, Е. Савіна, В. Сорокін, В. Ткачова, О. Чарова та інші); теорії емоцій (В. Джеймс, Н. Ланге, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші), психології емоцій (П. Анохін, П. Симонов, Г. Шингаров, П. Якобсон); теорії емоцій і емоційних станів (Є. Артем'єва, В. Вилюнас, П. Гальперін, А. Запорожець, С. Рубінштейн, О. Саннікова, В. Смирнов та інші); концептуальні положення щодо специфіки розвитку

особистості в умовах депривації (Л. Божович, М. Лісіна, С. Максименко, В. Мухіна, Дж. Боулбі, Й. Лангмейєр, М. Радченко та інші); принципи гуманістичного підходу до психокорекції (Г. Балл, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, Т. Яценко та інші); концепція смислової структури свідомості (В. Зінченко, В. Петренко); наукові підходи до розвитку в умовах дизонтегенезу (В. Засенко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, О. Нікольська, Т. Сак та інші); положення про професійний саморозвиток (І. Зязюн, В. Рибалка та інші); постнекласична парадигма (А. Адлер, Л. Бінсвангер, Л. Виготський, К. Левін, Д. Леонтьєв, М. Мамардашвілі та інші); синергетичний підхід, що конкретизується у: теорії самоорганізаційних систем (Г. Хакен, І. Пригожин та інші), концепції синергетики як парадигми постнекласичної науки (В. Кун); соціогуманітарній (В. Асєєв, В. Вайдліх, В. Ебелінг, К. Майнцер) та соціальній синергетиці (Д. Віко, А. Тойнбі, О. Шпенглер); теорія і практика групової корекції та консультування батьків (А. Адлер, Е. Блейхер, Т. Гордон, Г. Мішина та інші); дослідження в галузі психолого-педагогічної корекції внутрішньосімейних стосунків в сім'ях «особливих» дітей (Т. Зінкевич-Євстигнєєва, В. Ткачова та інші); методи розроблення психолого-педагогічних і синергетичних технологій (О. Вознюк, Е. Князева, С. Курдюмов та інші).

Методи дослідження. Для розв'язання окреслених завдань та забезпечення достовірності основних положень та висновків використовувався комплекс наукових методів.

Теоретичні методи: дедуктивний аналіз – для системного опису психоемоційних станів батьків родин дітей з психофізичними відхиленнями; індуктивний аналіз – для встановлення закономірностей, систематизації, типології психоемоційних станів батьків родин дітей з психофізичними відхиленнями на основі результатів емпіричного дослідження; моделювання (структурно-функціональне) – для побудови системних моделей дослідження психоемоційних станів через синергетичний підхід.

Емпіричні методи: експеримент з використанням включеного спостереження, бесіди, аналізу продуктів діяльності, аналізу медико-психолого-педагогічної документації, психодіагностичних методів дослідження. Психоемоційні стани батьків дітей з психофізичними відхиленнями визначалися за показниками: змістовим, що виявлявся за методикою дослідження батьківського ставлення до дитини (А. Варга, В. Століна); процесуальним – за методикою «Дослідження тривожності» (опитувальник Спілбергера), тестом на позитивну і негативну афективність (Д. Уотсон, Л.-А. Кларк, О. Телегенн), методикою діагностики депресивних станів В. Жмурова, проективною методикою «Рисунковий тест «Дерево – Автопортрет – Місцевість» (Т. Вісковатової).

Математично-статистичні методи: для порівняння середніх використовувався непараметричний U-критерій Манна-Уїтні. На всіх етапах дослідження для аналізу даних використовувався табличний процесор Microsoft® Excel і статистичний пакет програм R.

Достовірність здобутих результатів і висновків забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу; ефективністю експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження: Одеський центр професійної реабілітації інвалідів (Одеська область, с. Холодна Балка), Державний спеціалізований дитячий клінічний санаторій «Хаджибей» (Одеська область, с. Усатово), Корекційний центр «Психея» м. Одеса.

Дослідженням було охоплено 447 батьків дітей із психофізичними відхиленнями та 235 батьків дітей з розвитком у нормі розвитку. Із кількості батьків дітей із психофізичними відхиленнями – розлади аутичного спектру (діагностичні показники розвитку таких дітей за МКБ-10: F84.0 – 192 дитини, F84. – 172 дитини; F84.10 – 44; F84.11 – 64; F84.2 – 51; аутичні риси, діагноз не встановлений – 24 дитини).

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що:

вперше:

- започатковано новий напрям психологічної допомоги – психологічна синергетика, що враховує синергетичні принципи та закономірності стосовно особистості батьків дітей з психофізичними відхиленнями, їхні психоемоційні стани, безпосереднє оточення та життєдіяльність. Синергетичний ракурс переводить дослідження батьків таких дітей (і родини, в цілому) у галузь вивчення динамічних змін і дає змогу розкрити механізми формування особистісних і мікросоціальних утворень в ситуаціях невизначеності та кризи;

- застосовано синергетичну парадигму до розуміння психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями, завдяки якій виявлено, що ці стани мають циклічну зумовленість (за принципом «зворотного зв'язку»), що розкривається в інтеграції нестійких і суперечливих параметрів у цілеспрямовану внутрішньоузгоджену систему, що позначається на життєдіяльності батьків та функціонуванні родини в цілому;

- визначено систему психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями розвитку, розкрито її структурні компоненти, їх ієрархію і взаємозв'язок, виявлено індивідуально-психологічні особливості емоційних станів батьків: особистісна і ситуативна тривожність, афективність (підвищена емоційна збудливість), депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт (емоційна напруженість);

- з використанням синергетичного підходу обґрунтовано модель процесу самоорганізації родин з дітьми з психофізичними відхиленнями, що передбачає набуття ними властивостей відкритої системи, здатної ефективно застосовувати внутрішні і зовнішні ресурси й повноцінно взаємодіяти з довкіллям;

- обґрунтовано та розроблено психолого-синергетичну технологію допомоги батькам дітей з психофізичними порушеннями у розвитку, що базується на ідеях синергетики: урахування кризового стану батьків як умови

розкриття мотиваційно-особистісного ресурсу (точка біфуркації); багатоваріативність, альтернативність шляхів, темпів розвитку (нелінійність); розроблення методів допомоги, що базуються на унікальних характеристиках кожної родини як мікросоціальної системи і відбуваються з обов'язковим використанням діалогу з батьками і за їхньої безпосередньої активної участі (закон резонансного збудження, явища синхронізації та коеволюції); неперервне використання зворотного зв'язку (механізм упорядкування); накопичення інноваційних властивостей як підґрунтя сталих змін і здатності до самоорганізації (кумулятивний ефект);

поглиблено уявлення про:

- модель соціальних стосунків, як синергійну систему, що поєднує відповідні компоненти («суб'єкт–об'єкт–процес») і демонструє злиття суб'єктивного, об'єктивного і діяльнісного, а також передбачає появу якісно нового цілого, здатного перебільшити «суму складників»;

- сутність та детермінацію внутрішньосімейної ситуації; роль та участь батьків в її оптимізації;

подальшого розвитку набули:

- методи діагностики емоційних станів батьків дітей з психофізичними порушеннями;

- принципи роботи групової психотерапії; структура проведення тренінгу для батьків дітей з психофізичними відхиленнями;

- психологічні та психотерапевтичні методи корекції психоемоційних станів;

уточнено:

- трактування таких психологічних емоційні станів як: тривожність (особистісна і ситуативна), афективність, депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт;

- розуміння «терапевтичного альянсу» як результату міжсуб'єктного діалогового процесу, що має внутрішньоузгоджений дискурс.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в:

- розробленні психолого-синергетичної технології допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями, застосування якої уможливорює появу такого стійкого новоутворення як здатність до самоорганізації, яка забезпечує продуктивну життєдіяльність дітей, самих батьків та родини загалом, незалежно від внутрішніх і зовнішніх ризиків;

- апробації розробленої технології, що доводить перспективність та доцільність її реалізації іншими фахівцями з можливістю досягнення запланованих результатів з діагностичною та корекційною метою для виявлення та вирішення психологічних і педагогічних проблем у батьків дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку;

- розробленні та апробації комплексної системи науково-методичного забезпечення оптимізації психоемоційних станів та особистісних властивостей батьків дітей з психофізичними відхиленнями;

- розробленні синергетичної моделі процесу самоорганізації родин з дітьми з психофізичними відхиленнями, яка може використовуватися для поглибленого розуміння фахівцями тих можливих змін, які відбуваються з батьками у процесі психокорекційної роботи, а також для моніторингу цих змін;

- розробленні технології психологічної допомоги родинам, які мають дітей з психофізичними відхиленнями, яка може скласти зміст роботи центрів соціально-психологічної реабілітації та корекційно-розвиткових центрів;

- розробленні та впровадженні алгоритму діяльності першого та найбільшого інформаційно-комунікативного поля – віртуальної спільноти «Аутизм» в соціальних мережах як багаторівневої структури з елементами віртуальної та реальної взаємодії з батьками дітей, які мають психофізичні відхилення, що може стати загальною професійною платформою для продуктивної взаємодії фахівців і батьків.

Розроблені науково-методичні положення впроваджувалися в роботу центрів, що підтверджено відповідними документами: Одеського центру професійної реабілітації інвалідів (довідка № 11 від 10.11.14 р.; довідка № 17/1 від 24.10.15 р.); Державного спеціалізованого дитячого клінічного санаторію «Хаджибей» (довідка №11 від 10.11.14 р.); Корекційного центру «Психея» м. Одеса (довідка №11.3 від 12.09.15 р.).

Особистий внесок здобувача. В колективній монографії здобувачем особисто розроблено і висвітлено причини та види психофізичних відхилень в розвитку дітей. Наукові підходи і положення, теоретико-методичні основи, теоретичні, інструментальні та експериментальні моделі, висновки і пропозиції щодо проблем діагностики і корекції психоемоційних станів у батьків дітей з психофізичними відхиленнями, що виносяться на захист – сформульовані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження представлено на: *міжнародних наукових конгресах*: «ЄВРОМЕДІКОМ – Київ 2010. Духовні та відновлювальні практики» (Київ, 2010), «Молоде покоління XXI століття: Актуальні проблеми соціально-психологічного здоров'я» (Москва, 2013); *міжнародних наукових конференціях*: «Сьомі Пригожинські читання» (Одеса, 2010), «Реабілітація та профілактика» (Москва, 2013), «Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми» (Москва, 2013), «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Луганськ, 2013); «Актуальні питання розвитку медичних наук в XXI ст.» (Львів, 2013); «Проблеми та стан розвитку медичної науки та практики в Україні» (Дніпропетровськ, 2013); «Вплив науково-технічного прогресу на розвиток медичної науки та практики: реалії сьогодення» (Київ, 2013); «Медицина XXI століття: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2013); «Медична наука: виклики і сьогодення» (Львів, 2013); «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем медицини» (Дніпропетровськ, 2013); «Фундаментальні та

прикладні наукові дослідження: погляд молодих вчених» (Макіївка, 2014); «Новітні психологічні технології: досягнення, тенденції, перспективи» (Київ, 2014); «Новітні психологічні технології: досягнення, тенденції, перспективи» (Київ, Україна – Орландо, Флорида, США, 2014); «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин», (Кам'янець-Подільський, 2014); «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2015); «Prawa dziecka: realizacja w rodzinie i społeczeństwie» (Stalowa Wola – Sandomierz, 2015); «Права дитини: досвід і впровадження» Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w stalowej woli (Люблін, Польща, 2015); *всеукраїнських науково-практичних конференцій*: «Формування конкурентоспроможності практичного психолога у процесі практичної підготовки» (Київ, 2014); *регіональних науково-практичних конференцій*: «Сучасні проблеми фізичної культури, спорту і туризму: інновації та перспективи розвитку» (Магнітогорськ, 2013). Основні положення та практичні результати дослідження пройшли апробацію під час: викладання дисциплін й організації практичної підготовки студентів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова; лекцій і практичних занять із педагогами Одеського центру професійної реабілітації інвалідів та Державного спеціалізованого дитячого клінічного санаторію «Хаджибей» з метою організації системи соціально-психологічної допомоги родинам дітей з психофізичними відхиленнями; тренінгів для фахівців Корекційного центру «Психея» м. Одеса. Обговорення результатів дисертаційного дослідження здійснювалося на педагогічних радах спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів; на засіданнях кафедр навчальних закладів; на вчених радах та науково-звітних конференціях Одеського державного університету імені І.І. Мечникова.

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 44 наукових працях. 23 публікації висвітлюють основні результати дослідження, з них: 2 монографії (1 одноосібна); 6 статей у наукових періодичних виданнях інших держав; 15 одноосібних статей, що публіковані у наукових фахових виданнях України. 21 публікація додатково відображає наукові результати дослідження, з них 11 праць апробаційного характеру.

Кандидатська дисертація на тему: «Особливості зорово-просторового сприйняття в онтогенетичному розвитку в нормі та патології» (спеціальність: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології) захищена в 2009 році. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (754 найменувань, у тому числі 147 іноземною мовою), додатків. Загальний обсяг роботи становить 662 сторінки, основний текст викладено на 462 сторінках. Робота містить 62 таблиці та 58 рисунків (на 51 сторінці).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми; охарактеризовано обґрунтованість наукових положень, що досліджувалась; розкрито зв'язок дисертаційної роботи з науковими планами і темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення здобутих результатів, наведено дані щодо їх апробації та впровадження; представлено структуру дисертації.

У першому розділі – **«Сучасна психологічна наука про психічні та емоційні порушення: їх генезис і види»** – визначено зміст поняття «психоемоційні стани»; розкрито особливості психоемоційного стану батьків, які мають дитину з порушеннями психофізичного розвитку та виявлено індивідуально-психологічні особливості їх емоційних станів: особистісна і ситуативна тривожність, афективність (підвищена емоційна збудливість), депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт (емоційна напруженість).

За результатами теоретичного аналізу констатовано наявність суперечливих трактувань поняття емоційний стан, що виявляється в ототожненні його із різноплановими психологічними явищами й процесами. Так, більшість станів вчені пов'язують з емоційними переживаннями й вольовими процесами, що охоплюють і мотивацію (наприклад, стан захоплення). Внаслідок цього невідомо, до якої групи слід відносити такі стани. Також варто зауважити, що в переліку емоційних станів трапляються слова-синоніми, що позначають той самий стан, а в окремих випадках до нього відносять вольові якості, властивості особистості та інші явища. В науковій літературі можна зустріти й віднесення таких, наприклад, понять як радість, страх, сум до різних категорії – емоцій, емоційності, емоційних станів, – що створює додаткові труднощі при класифікації емоційних станів.

Деякі дослідники виокремлюють емоційні стани або в окрему групу, або вважають різновидом психічних станів. Так, Н. Вітт зазначає, що «в емоційних станах безпосередньо реалізуються пережиті людиною емоції», а на думку В. Мясіщева, залежно від тривалості, інтенсивності, предметності або невизначеності, а також якості самих емоцій, їх можна розподілити на емоційні реакції, емоційні стани та емоційні стосунки. І. Прудникова обстоює думку, що емоційні стосунки та емоційні явища є емоційними станами, а емоційні реакції і переживання – емоціями. Водночас, Г. Кураєв і Е. Пожарська зазначають, що емоційні стани мають дуже різноманітні прояви, а за ступенем інтенсивності та тривалості вони можуть бути тривалими, але менш інтенсивними (наприклад, сум), або сильними, але короткочасними (наприклад, радість). Визначення сутності психоемоційних станів є однією з найскладніших в психології і одночасно належить як до фундаментальних, так і до прикладних проблем.

В представленому дослідженні поняття «психоемоційні стани» визначаємо як відносно стійкі переживання, що ґрунтуються на індивідуально-семантичній

значущості сприйнятих особистістю реальних подій. Ці стани безпосередньо впливають на ставлення людини до самої себе, інших людей та довкілля, її життєву позицію, а також визначають особливості перебігу будь-якої її свідомої діяльності.

Проаналізовано й розкрито зміст понять, пов'язаних з психофізичними особливостями, що відрізняються від розвитку у нормі: «відхилення», «порушення», «аномалії», «розлади», «дизонтогенез», «особливі потреби» тощо. В представленому дослідженні поняття «діти з психофізичними відхиленнями», визначаємо як діти, які мають відхилення, зумовлені вродженими чи набутими розладами від норми фізичного чи психічного розвитку.

Представлено результати системного аналізу родини як мікросоціуму, в якому дитина не тільки проживає, а й де формуються її особистісні якості, ставлення до навколишнього світу, уявлення про характер міжособистісних зв'язків тощо. Вченими (Л. Кузнєцова, Г. Кукуруза, А. Кухарчук, Е. Савіна, В. Сорокін та ін.) виявлено безпосередню залежність впливу сімейного чинника на особливості розвитку дитини: чим сильніше виявляється сімейне неблагополуччя, тим більш вираженими є порушення розвитку дитини. Цей чинник має враховуватися як в діагностичній, так і в корекційній роботі з дитиною, яка має порушення розвитку.

За результатами теоретичного аналізу з'ясовано, що батькам дітей з відхиленнями психофізичного розвитку притаманне: переживання екзистенційної кризи; знижений фон настрою; почуття відчуженості; втрата сенсу життя; депресія; емоційна реактивність; відчуття дискомфорту, високий рівень тривоги, вразливість, емоційна лабільність, підвищена дратівливість; інтерпретаційний стрес (неспокій, афективна напруга, паніка, стан розгубленості, почуття безпорадності); «втеча» в роботу або навпаки – самозречення як наслідок надцінного ставлення батьків до дитини з порушеннями психофізичного розвитку (Л. Борщевська, Л. Зіброва, І. Іванова).

Батьківське ставлення до дитини з психофізичними відхиленнями значною мірою залежить від таких чинників як: глибина порушень у дитини, лікувальний процес і соціально-психологічні наслідки цих порушень, які, відповідно, впливають на соціалізацію, самосвідомість дитини, її індивідуально-психологічні особливості, соціальний статус родини. Варто зауважити, що зовнішні обставини – народження дитини з психофізичними порушеннями, дефіцит соціального захисту і кваліфікованих соціальних послуг (абілітація, соціально-психологічна реабілітація), – хоча і є деструктивними чинниками для родини, проте не лише вони зумовлюють кризовий стан, у якому опиняються батьки. Головною причиною безпорадності батьків є нездатність використовувати власні ресурси, налагоджувати продуктивну комунікацію як в середині родини, так і за її межами, планувати своє життя і реалізовувати його, спираючись на надійні опори, серед яких: обізнаність, настанови, вміння використовувати зовнішні й внутрішні ресурси.

З'ясовано, що народження дитини з психофізичними відхиленням може впливати на батьків гнітюче, кардинально змінюючи уклад родини, загалом впливаючи на психологічний клімат. Якщо народження дитини в нормі розвитку додає позитивних переживань (радість, гордість, ніжність), то народження малюка з відхиленнями у розвитку часто розглядається як життєва катастрофа, непоправна трагедія. В багатьох родинах комплекс проблем, що пов'язані із забезпеченням відповідної життєдіяльності для дитини з психофізичними відхиленнями, викликає наростання емоційної напруги, яка згодом переростає в більш сталий негативний емоційний стан – емоційне напруження (І. Лунгул, С. Максименко).

На нашу думку, саме психоемоційні стани батьків дитини з психофізичними відхиленнями, переважно впливають не тільки на їхній настрій, а й на спрямованість і активність дій у допомозі власній дитині, батьківська позиція, а також спроможність повноцінно реалізовуватися у своїй життєдіяльності. Адже емоційні стани мають таку рису, як інтегративність, тобто охоплюють увесь організм, фактично миттєво здійснюючи інтеграцію (поєднання в одне ціле) всіх функцій організму та кардинально впливаючи на поведінку людини.

В такій ситуації родина сама стає деструктивною, батьки не можуть дати ради ні собі, ні дитині, а інколи руйнівним чином впливають на її розвиток. Негативні емоційні стани батьків виявляються й в інший спосіб: зниженні задоволення від роботи і зростанням сумнівів у доцільності і ефективності дій; стресом від незадоволеності емоційною складовою стосунків зі значущими людьми; ініціативності та наполегливості в досягненні цілей в стані збудження; вираженому прояві різних компенсацій, таких як: демонстрація оптимізму; уникнення; соціальна відстороненість; захисні реакції; підвищена чутливість до соціальних критеріїв і оцінок. Виявлені дисфункції найчастіше є чинниками неефективних взаємин між батьками і дітьми (О.Главник, Л. Кислян).

Таким чином, порушення психосоціального та особистісного розвитку дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку, виникають як наслідок взаємодії двох чинників: особливостей особистості дитини, зокрема порушення розвитку (біологічна складова), а також несприятливих умов виховання, створеними батьками, які перебувають у негативному (інколи кризовому) психоемоційному стані (соціальна складова). Варто підкреслити визначальну роль особистісних характеристик батьків дитини з психофізичними відхиленнями, передусім, їхніх психоемоційних станів, які безпосередньо зумовлюють ступінь соціальної адаптації, навчання, розвитку та самореалізації дитини, її майбутнє.

Наукова проблема полягає у недостатній розробленості концепції організації та наукового обґрунтування технології корекції емоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями, відсутності науково обґрунтованих і апробованих програм формування здатності до саморегуляції емоційних станів; не враховується різноманіття змісту, форм, а також генезис

емоційних станів.

У другому розділі – **«Концепція, організація і методи дослідження»** – здійснено аналіз сучасних методологічних підходів до вивчення психоемоційного стану батьків дітей з психофізичними відхиленнями; теоретично обґрунтовано застосування синергетики у вивченні таких складних системних явищ як: особистість батьків дітей з відхиленнями психофізичного розвитку та родина загалом.

Розвиток особистості характеризується ускладненням її структури, появою новоутворень, збільшенням кількості зв'язків, розширенням інформаційного потоку між особистістю і соціумом (процес просторово-часового упорядкування). В даному трактуванні термін розвиток збігається із синергетичними позиціями самоорганізації відкритої системи за рахунок узгодженої взаємодії її складових та налагодженню продуктивної комунікації з навколишнім простором.

В представленому дослідженні синергетика трактується як міждисциплінарний напрям дослідження відкритих неврівноважених і нелінійних систем з метою вивчення процесів їх самоорганізації та саморозвитку.

Парадигма синергетики охоплює напрацювання різних дисциплін (системно-інформаційний, структуралістський підходи, нестабільна термодинаміка, теорія хаосу, нелінійний математичний аналіз, теорія катастроф тощо), які були інтегровані задля опрацювання нового способу формулювання наукових проблем й знаходження алгоритму їх вирішення.

Міждисциплінарність синергетики полягає у тому, що вона вивчає явища і процеси самоорганізації у складних нестабільних системах різноманітної природи. Вченими (О. Вознюк, В. Войцеховіч, А. Лоскутов) визначено доречність застосування цього підходу для так званих відкритих систем, що мають такі якісні характеристики як:

- відкритість (енергетичний та інформаційний обмін з оточуючим довкіллям, що уможливорює процеси локальної впорядкованості та самоорганізації);
- нелінійність як багатовимірність, поліваріантність, відсутність безпосередньої залежності між здійсненими зусиллями й отриманим ефектом;
- нестабільність («безопорність») як необхідна умова розвитку: поява здатності сприймати всю систему цілком, чутливості до зовнішніх чинників впливу, наявності критичних станів, що спонукають до дій (точок біфуркації) й готовності до досягнення нового рівня організації й порядку;
- здатність до самоорганізації на основі позитивного зворотного зв'язку (швидка реакція на зміни зовнішніх параметрів), що зумовлює нестійкість і виникнення якісно нових систем.

Наразі у спеціальній педагогіці та психології провідним лишається підхід, за якого результатом психолого-педагогічного впливу є прямо пропорційний наслідок: чим більше зусиль, тим кращий результат, що відповідає схемі

«вплив – бажаний результат». Але, як доведено в межах синергетичних досліджень, така схема дієва, коли система, на яку впливають, знаходиться у рівноважному стані з внутрішніми процесами і довкіллям. Однак, коли та сама система знаходиться у нерівноважному стані, вона починає підпорядковуватися законам нелінійного характеру за яким відгук системи непропорційний силі впливу на неї (І. Пригожин). Зокрема йдеться про те, що за умови переходу від рівноважних умов до нерівноважних, перестає виявлятися «повторюване й загальне», натомість виявляється «унікальне й особливе» (І. Стінгерс). Так, навіть незначний вплив, що враховує унікальні особливості системи (резонансний вплив), дає змогу досягнути більшого ефекту, ніж втручання, яке неузгоджене з внутрішнім порядком системи.

Якщо в класичній науці домінує лінійне мислення, якому притаманні сталі причинно-наслідкові зв'язки, визначений детермінізм і прагнення спиратися на об'єктивні закони поступального розвитку, то нелінійне мислення, яке застосовується в синергетиці, передбачає багатоваріативність, альтернативність шляхів й темпів розвитку, можливість непередбачуваних змін у перебігу певних процесів, значущість періодів нестабільності та кризових станів (точок біфуркації).

Традиційно нестабільність сприймається як негативна характеристика, а, на противагу їй, стабільність – як бажаний стан, якого варто прагнути. Але в синергетичному підході, що відкриває інших бік реальної дійсності – її нестабільність, нелінійність, відкритість тощо – нестійкість (неурівноваженість) є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто розвитку (І. Пригожин). Саме тому відкриті самоорганізаційні системи мають ще одну назву – «живі системи», а важливою їх особливістю є те, що вони розвиваються у напрямі досягнення стану «рухливої рівноваги». Завдяки цьому відбувається пошуковий процес з'ясування власних тенденцій і меж своїх можливостей. Предметне поле синергетики складають динамічні процеси, що мають перебіг в природних і соціальних системах. Відтак, синергетичний підхід має значний теоретико-методологічний потенціал у дослідженнях соціальних феноменів, оскільки орієнтує на цілісне сприймання світу людини і суспільства, на ракурс взаємовпливу, узгодженої спільної життєдіяльності.

На відміну від складних природничих та соціальних систем, соціогуманітарні системи, до яких належить і родина, як мікросоціальна система, мають когнітивну складову, що насамперед позначається на здатності робити вибір і діяти свідомо. В родині така свідомість притаманна батькам, як дорослим, котрі відповідальні за сім'ю та мають певний досвід, знання, цінності, пріоритети і розуміння (або відчуття) логіки життєдіяльності родини, її внутрішньої природи: традицій, звичок, правил і приписів.

Завдяки здатності усвідомлювати себе і робити вибір людина спроможна до цілепокладання власного буття, і це, власне, є індикатором становлення її особистісної зрілості. Сутність механізму особистісного цілепокладання розвивається у синергетиці через теорію аттракторів. Синергетична теорія

аттракторів дає змогу зрозуміти, як за видимими із-зовні невизначеністю, розірваністю, хаосом проглядають елементи регулярності і порядку, обумовлені орієнтацією на життєві смисли й цінності. Завдяки здатності до цілепокладання власного буття, людина потрапляє в поле тяжіння певного орієнтиру (аттрактора) і починає певним чином формувати, організовувати наявне буття, прагнути до нього. Здатність до цілепокладання власного буття людиною, яка перебуває на певному рівні особистісного розвитку, можна уявити як суб'єктивне прагнення до формування життєвого сценарію (подієвого і смислового). Таке цілепокладання не є одноразовим актом, цілком можливі коригування вже створеного сценарію або спроба створення нового внаслідок переходу особистості на новий рівень становлення. За відсутності такого процесу, типовим збереження інерційної позиції особистості, що виявляється у підпорядкуванню обставинам, що склалися, і недооцінюванні ролі власної значущості, як впливової сили на події своєї життєдіяльності.

Принцип нелінійності вказує на наявність в людській свідомості як актуальних, так і потенційних структур, внаслідок чого можна передбачати поліваріантний характер її самореалізації та соціальної адаптації. Саме тому, за синергетичним підходом, необхідно відмовитися від єдиної універсальної адаптивної стратегії, придатної для будь-якої особистості та родини. Натомість варто прагнути до створення широкого спектра потенційно- адаптивних стратегій, здатних забезпечити батькам максимальний мобілізаційний ефект.

Наступним кроком є окреслення плану досягнення бажаного результату – чітких, реалістичних і послідовних дій, за активне здійснення яких батьки беруть на себе відповідальність. Завдяки діалогу, як особливому формату взаємодії фахівців і батьків, створюються умови для розкриття унікального внутрішнього світу родини. Вибір батьками шляху саморозвитку опосередкований також однією з фундаментальних властивостей самоорганізованих живих систем, що полягає у здатності акумулювати і зберігати в певний спосіб життєвий досвід, використовуючи його в подальшому для адаптації до середовища за принципом зворотного зв'язку.

Головна умова надання ефективної психологічної допомоги – потрапляння в єдиний темпоритм. Спочатку це стосується фахівця і кожного з батьків, а потім – фахівця і родини загалом.

До головних параметрів належать:

- самозбереження як здатність до цілепокладання власної життєдіяльності, що дає змогу зберегти стабільність, структурувати (організовувати) наявну ситуацію (феномен цілісності);
- саморозвиток як здатність приймати взірці (моделі) упорядкованості із-зовні (результат взаємодії з іншими людьми та зовнішнього впливу), відкритість новому досвіду, пошук нових альтернатив розвитку.

Ці параметри уможливають усвідомлення особистістю самої себе як суб'єкта, здатного організувати себе і інспірувати на власну життєдіяльність.

За синергетичної парадигмою, опис складної системи варто здійснювати на

двох рівнях – мікрорівні (опис компонентів) і макрорівні (взаємозв'язок з навколишнім світом) (Г. Хакен). В нашому дослідженні це конкретизується як: стан всередині родини (мікросоціальна система) та родина як частина соціуму (мікросоціальна система). Тому, плануючи організацію і впровадження психологічної допомоги батьками дітей з порушеннями психофізичного розвитку, ми враховуємо внутрішній вимір: вдосконалення процесу комунікації, взаємин і узгодженості в родині, психологічної атмосфери, що сприяє розвитку дитини, а також зовнішній вимір: формування, збереження і розширення системи міжособистісних контактів, підвищення їх якості, регулярне оцінювання важливих для повноцінного функціонування родини контактів й інформаційного поля, впровадження в життєдіяльність послідовних значущих соціальних подій.

Набуття батьками дітей з психофізичними відхиленням здатності до продуктивної самореалізації, і всередині родини, і за її межами, робить їхню родину «відкритою системою», здатною розкривати, примножувати й продуктивно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси, запобігати руйнівному впливу можливих ризиків і усвідомлювати, як від процесу самоорганізації й саморозвитку залежить успіх функціонування їхньої дитини та всієї сім'ї. Цей процес співставний з рівнем соціальної адаптації батьків, коли вони не просто пристосовуються до наявної ситуації, в якій опиняються, а й спроможні протистояти зовнішньому тиску, підпорядковувати собі зовнішні обставини, перетворювати досягнутий результат у засіб саморозвитку. При реалізації цих вимог спостерігається зростаюча здатність батьків підвищувати організованість (самоорганізовуватися) в особистісному і соціальному аспектах життєдіяльності.

Така позиція дає змогу батькам: знайти новий життєвий сенс; гармонізувати взаємини з дитиною; підвищити власну самооцінку; досягти вищого рівня самосвідомості; використовувати гармонійні моделі виховання, а в перспективі забезпечує оптимальну соціальну адаптацію дитини.

У третьому розділі – **«Особливості психоемоційних станів батьків дітей з розладами аутичного спектру»** – розкрито зміст поняття «батьківське виховання» як цілісної системи; виокремлено параметри батьківської поведінки та стилю виховання; обґрунтовано добір відповідного діагностичного інструментарію; проаналізовано результати отримані за його допомогою та доведено доречність застосування синергетичної моделі для окреслення процесу досягнення родиною дитини з психофізичними відхиленнями у розвитку рівня самоорганізації.

Зарубіжними та вітчизняними дослідниками визначено, що стан пролонгованої психогенної ситуації, в який потрапляють батьки дітей з психофізичними відхиленням, викликає у них відчуття внутрішньої (психологічної) і зовнішньої(соціальної) безвиході, що, відповідно, спричинює зниження соціального статусу родини, погіршення внутрішньо сімейного психологічного клімату (Ю. Акіменко, І. Бех, О. Глоба, Т. Добровольська,

В. Засенко, Л. Кислян, М. Радченко, Т. Сак, Т. Скрипник, А. Співаковська, О. Стребелева, В. Ткачева та інші); появу емоційних, екзистенційних, міжособистісних та соціальних стресів, а також таких негативних психоемоційних станів як: перенапруження, демобілізація механізмів адаптації, психічна дезадаптація, підвищена тривожність, дратівливість, перенапруження (С. Максименко, М. Селігман, Р. Дарліг, О. Романчук, Г. Кожина), чинить складні процеси переживання горя і навіть болюче усвідомлення втрати (А. Бакк, Д. Боулбі, К. Грюневальд, Ф. Гурлі).

У психологічній літературі поняття «стиль батьківського ставлення», «тип сімейного виховання», «батьківська позиція» часто розглядаються як синоніми. Спираючись на визначення А. Варги, що описує батьківське ставлення як цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння її характеру та вчинків, у нашій роботі під стилем сімейного виховання розуміємо багатовимірне утворення, яке охоплює когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти.

Д. Баумрінд та П. Кован виокремили такі чотири параметри зміни батьківської поведінки, відповідальні за описані моделі дитячих проявів: батьківський контроль; батьківські вимоги; способи спілкування з дітьми під час виховних впливів; емоційна підтримка. Наші спостереження свідчать, що найпоширенішим механізмом формування характерологічних рис дитини, що відповідають за самоконтроль і соціальну компетентність, є інтеріоризація засобів та навичок контролю, які використовують батьки.

В межах синергетичних досліджень із застосуванням факторного аналізу виокремлено два основних фактори, що впливають на неорганізованість (хаотичний стан) системи. Це напруженість і розрізненість (неузгодженість). Співставно з ситуацією в родині, ці поняття можна розкрити так: напруженість – стан батьків, які відчувають психотравматичний тиск, зумовлений підвищеним ускладненням життєвої ситуації, а розрізненість – це взаємне відчуження, брак конструктивного спілкування, інколи – опозиційне протистояння учасників процесу.

Характерологічні особливості батьків дають змогу визначити, наскільки вони здатні оволодіти стресостійкими якостями, необхідними для підтримки дитини, її виховання і соціального супроводу протягом всього її життя.

Опитування батьків дітей з психофізичними відхиленнями засвідчило, що соціально-психологічний портрет цих сімей фіксує явне неблагополуччя. Так, понад 33% сімей розпалися після народження дитини з психофізичними порушеннями, а частина родин існує з деформованими міжособистісними стосунками (21%), зберігаючи сім'ю формально – «заради дитини».

Констатовано, що у батьків дітей з психофізичними відхиленнями спостерігається зниження психічного тону, занижена самооцінка, що проявлялась у втраті «смаку» до життя, перспектив професійної кар'єри, неможливості реалізації власних творчих планів (42%).

Виявлено, що в якості психотравмуючого фактору, що визначає особистісні переживання батьків, виступає комплекс психічних, сенсорних, мовних, рухових і емоційно-особистісних розладів, котрі характеризують те чи інше відхилення дитячого розвитку (30%). Водночас, виразність порушень, їх стійкість, тривалість і незворотність впливають на глибину переживань батьків таких дітей. Так, 34% батьків визначили, що травмуючим фактором їх емоційного статусу є порушення у аутичної дитини здатності до встановлення адекватного контакту з навколишнім соціумом і з ними особисто. Батьки страждають через відсутність у дитини потреби до адекватного контакту (притулитися до матері або батька, подивитися їм в очі, поговорити). Батькам складно пояснити особливості психоемоційних проявів своєї дитини, що викликає бажання обмежити або звести до мінімуму соціальні контакти, закритися в собі зі своїми проблемами (38%).

За результатами дослідження з'ясовано, що напружена внутрішньо-сімейна атмосфера виникає в результаті впливу низки чинників, зокрема:

- високого рівня психічної травматизації членів сімей як результату народження дитини з відхиленнями у психофізичному розвитку (37%);
- відсутність як мотивів до надання допомоги такій дитині, так і елементарних психолого-педагогічних знань у батьків (53%);
- неприйняття особливостей дитини батьками через особливості особистості батьків і їх культурно-ціннісні орієнтації (33%).

Встановлено, що у батьків переважає негативна оцінка майбутнього (56%), оскільки в структурі уявлень про майбутнє у них домінують страхи, зумовлені невизначеністю наслідків захворювання дитини.

Результати дослідження свідчать, що батьки дітей з психофізичними відхиленнями у всіх вікових групах демонструють високі показники депресивності (табл. 1) у порівнянні з батьками, які виховують дитину у нормі розвитку. Так, показник депресивності батьки дітей з психофізичними відхиленнями перебуває в межах від середнього (>50 балів) до глибокого (>78 балів) ступеня вираженості, натомість батьки, які виховують дитину у нормі розвитку не виявляють ознак депресивності або виявляють переважно легкий стан депресії (> 44 балів).

Таблиця 1

Показники стану депресивності батьків дітей з психофізичними відхиленнями

Вікова група, кількість обстежених	Кількість ($M \pm m$) умовних балів за кожним малюнком			Підсумок
	Дерево	Автопортрет	Місцевість	
20-25 (n = 56)	2,49 $\pm$ 0,12	2,18 $\pm$ 0,19	2,02 $\pm$ 0,12	2,23 $\pm$ 0,18
25-30 (n = 84)	2,44 $\pm$ 0,17	2,29 $\pm$ 0,14	2,73 $\pm$ 0,11	2,49 $\pm$ 0,17
30-35 (n = 62)	2,38 $\pm$ 0,10	2,22 $\pm$ 0,17	2,17 $\pm$ 0,12	2,25 $\pm$ 0,13
35-40 (n = 30)	2,15 $\pm$ 0,15	2,20 $\pm$ 0,11	1,92 $\pm$ 0,19	2,10 $\pm$ 0,15
40-45 (n = 3)	2,22 $\pm$ 0,15	2,01 $\pm$ 0,17	1,99 $\pm$ 0,16	2,07 $\pm$ 0,16

Високі показники депресивності батьків дітей з психофізичними відхиленнями виявляється у їхній схильності до переживання стану хронічної емоційної пригніченості, загального негативного емоційного фону настрою та неадекватній (переважно, заниженій) самооцінці. Будь-яка діяльність такими батьками сприймається як важка, неприємна, потребує надмірного психічного напруження, швидко втомлює, викликає відчуття цілковитого безсилля та виснаження.

За результатами оцінки показника афективності виявлено, що батьки дітей з психофізичними відхиленнями виявляють значимо вищий рівень афективності у порівнянні з батьками, які виховують дитину у нормі розвитку. Це вказує на те, що батьки дітей з психофізичними відхиленнями переживають стан афекту – інтенсивні негативні емоції, за яких людині вкрай складно адекватно оцінювати те, що відбувається та керувати своєю поведінкою.

Встановлено, що батьки дітей з психофізичними відхиленнями виявляють помірний рівень реактивної тривожності як реакції на процедуру діагностики. Водночас, означені батьки демонструють високий рівень особистісної тривожності, що виражається у їхній схильності переживати стан тривоги у переважній більшості ситуацій невизначеності.

Використовуючи методику «Опитувальник батьківського ставлення» (Р. Немов) нами було модифіковано схему обчислення балів. Це зумовлено тим, що оригінальна інтерпретація для однієї з шкал – «прийняття – відторгнення дитини батьком» – передбачає широкий діапазон значень від 0 до 33 балів, а для чотирьох інших цей діапазон значно вужчий – від 0 до 7 балів. Порівняння середніх значень в такому вигляді є складним, тому ми далі представляємо всі п'ять шкал в частках від максимального значення. Отже, чим ближче перерахований показник до 1, тим сильніше виражений той чи інший аспект батьківського ставлення. Так, шкала «Симбіоз з дитиною» характеризує ступінь психологічного співіснування батька і дитини. Елементи симбіозу закладені в самій природі відносин «батько – дитина», а їх еволюційне призначення – захист дітей. Однак, у випадку дітей з порушеннями психофізичного розвитку симбіоз (навіть просто у формі сильного співпереживання) може надзвичайно посилювати психологічний тиск на батьків, позбавляючи їх можливості адекватно відгукуватися на реакції дитини, середовища і, відтак, погіршувати загальну ситуацію, в якій опиняється родина. Суперечливі прояви виявлено за шкалою «Схвалення – відхилення». Так, виразно представлене відсторонення в одних батьків (26%), і певна інфантилізація, надмірне прийняття (34%), в інших.

З результатів констатувального дослідження висновується, що батькам дітей з порушеннями психофізичного розвитку притаманна надзвичайна вразливість, з одного боку, і виражена пригніченість психоемоційних станів, з другого, також для них характерний високий рівень тривожності і депресивності.

Зважаючи на те, що психоемоційні стани ґрунтуються на індивідуально-семантичній значущості розуміння особистістю реальних подій, ми наголошуємо: кризовий стан, у якому часто опиняються батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку, залежить не лише від зовнішніх обставин (народження такого малюка, несприятливі соціальні обставини тощо), а й від психічної організації та особистісних характеристик батьків, що зумовлює актуальність розроблення спеціальної технології психологічної допомоги. Саме з цією метою нами розроблено спіральну модель, на основі синергетичних підходів, до процесу тих змін, які відбуваються з батьками дітей з порушеннями психофізичного розвитку і родиною в цілому, за умов психолого-педагогічного впливу, метою якого є досягнення батьками рівня самоорганізації.

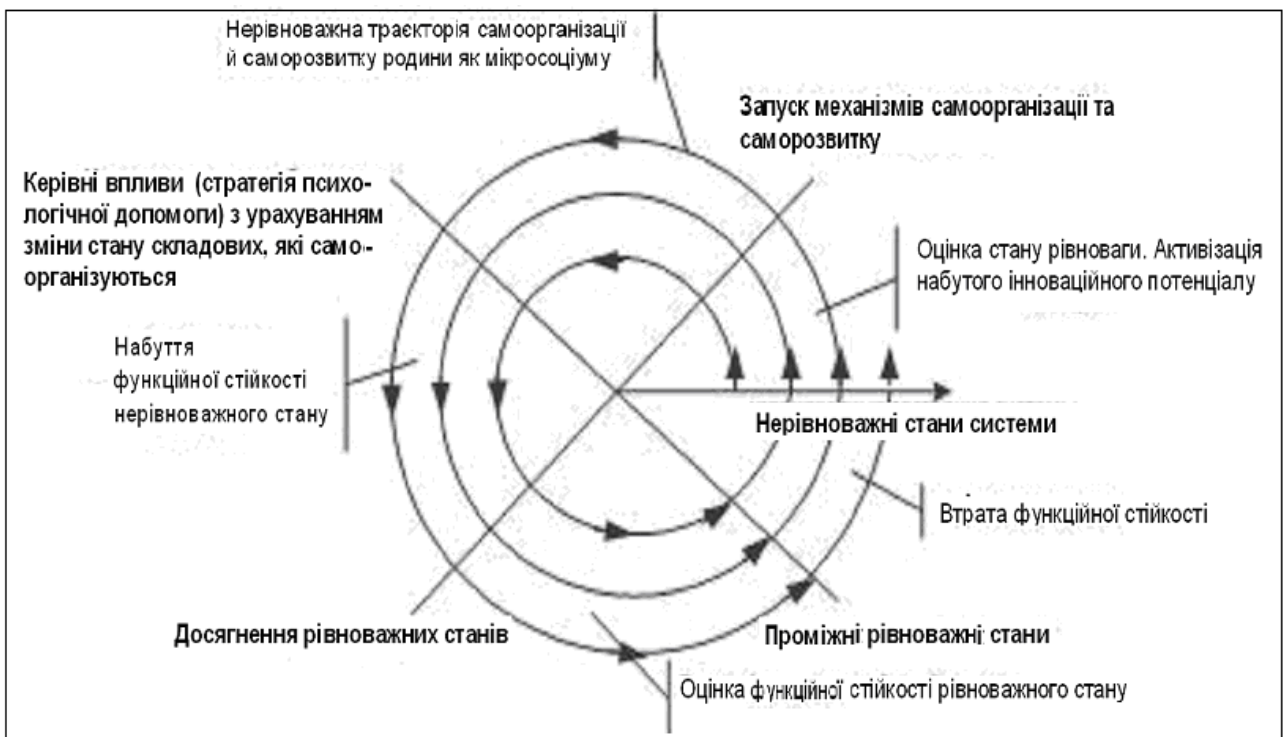

Рис. 1. Синергетична модель процесу самоорганізації родини дитини з психофізичними відхиленнями у розвитку

У моделі представлено спіральну траєкторію руху як процес набуття родинами дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку здатності до самоорганізації. Це представлено як чергування актів зародження порядку і його збереження, так звану циклічну (кільцеву) причинність, що здійснюється за схемою: нестійкість – стійкість – нестійкість тощо. Циклічна причинність пояснює необхідність і взаємодоповнюваність переходів від деструкції до структурування, втрату стійкості за певних умов, що відкриває шлях перехідним явищам і трансформаціям.

На початку (верхня точка) нестабільність ситуації в родині пов'язана зі станом кризи і переживанням батьками безвиході, подібно точці біфуркації, яка

в синергетиці має метафоричну назву – «динамічні ключі керування», що характеризує кризовий стан як важливу умову для змін. Після притоку із-зовні енергії (у нашому випадку – взаємодії у режимі психотерапевтичного альянсу з фахівцем, який створює умови для цілепокладання батьками особистісної та родинної життєдіяльності, формулювання сценаріїв подальшого розвитку дитини і родини, набуття здатності здійснювати діалогічне спілкування як всередині родини, так і за її межами) нерівноважність посилюється, відхилення від звичної траєкторії життя зростають, накопичуються, зумовлюють кумулятивний ефект спільних проявів елементів і підсистем (збурення), що, врешті-решт, призводить до «розхитування» колишнього порядку і через відносно короткочасний «хаотичний» стан системи створюють умови для перебудови колишньої структури і до виникнення нового порядку. Це відбувається через ситуацію вибору, коли узгоджується найоптимальніший і найприйнятніший батьками шлях і темп розвитку. З'являється новий цикл і родина лишається у межах особливого стану втрати рівноваги певний час, за який встигає набутти нових властивостей. Так запускається механізм самоорганізації і формування нових ефективних структур на основі інноваційного потенціалу. При цьому розвиток системи по траєкторії нестабільної самоорганізації можна розглядати як її саморозвиток через проміжні етапи врівноважних станів. Проходження через всі етапи становлення самоорганізації дає змогу батькам дітей з психофізичними відхиленням та родині в цілому набутти вагомий інноваційний потенціал та досвід його реалізації у макросоціумі, що визначає здатність сім'ї, як мікросоціальної системи, до самовдосконалення, самовідновлення та саморозвитку.

У четвертому розділі – **«Психолого-синергетична технологія допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку»** – обґрунтовано технологію психологічної допомоги батькам дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що ґрунтується на синергетичній парадигмі; розкрито взаємозв'язок між психолого-педагогічними методами, механізмами їх реалізації та синергетичним тезаурусом; конкретизовано етапи впровадження технології; експериментально апробовано розроблену технологію.

Технологія психологічної допомоги є результатом наукового проектування і втіленням послідовних дій, що забезпечують досягнення запланованих результатів; вона має чітко визначену мету; сприяє відбору та структуризації змісту, оптимальній організації, добору методів, прийомів та засобів; враховує рівень професійної компетентності фахівців й об'єктивні методи оцінки результатів.

Психологічна допомога родинам, які мають дітей з психофізичними відхиленнями розвитку, набуває конкретики тоді, коли полісуб'єктна (міждисциплінарна) команда фахівців, на чолі з координатором, бере відповідальність за розроблення індивідуального плану супроводу родини, розробляє разом з батьками і послідовно здійснює колегіальну роботу з реалізації маршруту розвитку дитини.

У спеціальній психології вже були спроби використання синергетики для глибшого проникнення у природу таких складних феноменів як, наприклад, родина, у тому числі, сім'я дитини з психофізичними відхиленням, та вироблення шляхів допомоги (Т. Скрипник). Ми ж в своєму дослідженні більше концентруємося на особистісному потенціалі батьків та умовах здійснення позитивних перетворень в родині, завдяки яким вона стає самоорганізаційною відкритою системою, здатною здійснювати свою повноцінну самореалізацію в соціумі.

Метою надання психологічної допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленням є формування у батьків здатності до самоорганізації, що передбачає спроможність планувати життєдіяльність дитини і родини, досягати успіху в ситуації з дитиною, набувати оптимальної самореалізації в мікросоціум (родині) і в макросоціумі (суспільстві). Позитивні психоемоційні стани батьків є в цьому процесі і чинником, і наслідком його успішного перебігу.

Основними складовими психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з відхиленнями в психофізичному розвитку є:

- надання відповідних мікросоціальних умов для розвитку дитини з психофізичними відхиленням розвитку в сім'ї;
- оптимізація самосвідомості батьків;
- формування позитивного ставлення осіб, близьких до дитини.

Психологічна допомога сім'ями, які виховують дітей з порушеннями розвитку, може бути реалізовуватися за наступними напрямками:

- психологічне вивчення проблем, що виникають у членів сім'ї в зв'язку з вихованням такої дитини;
- психологічне консультування сімей, які мають таких дітей;
- психокорекційна робота з дітьми та їхніми батьками.

В цьому дослідженні ми спираємось на синергетичну ідею: впорядкованість, в якій перебуває особистість (її свідомість), має поліваріантність щодо тих чи інших шляхів розвитку. У цьому сенсі самоорганізація особистості – це нелінійний процес. Принцип нелінійності вказує на наявність в людській свідомості як актуальних, так і потенційних структур. З опорою як на актуальні, так і на потенційні функції вибудовується стратегія розвитку родини, у розробці та втіленні якої батьки відіграють активну роль, знаходячись у тісній співпраці з фахівцями.

Зважаючи на важливі орієнтири, розроблені у межах синергетики, та головну мету нашого втручання, ми визначили розроблену технологію як психолого-синергетичну, що має такі етапи реалізації: мотиваційний, концептуальний, адаптивний, творчий, моніторингово-перспективний.

Очікувані результати впровадження технології:

- 1) створено умови для досягнення батьками здатності керувати власними психоемоційними станами: активізація їхньої мотивації, з опорою на ситуацію дитини; розкриття очікувань і прагнень, формулювання

цілепокладання; активне долучення до процесів навчання і розвитку дитини, а також набуття родиною здатності повноцінно функціонувати у соціумі; набуття батьками можливостей виявляти саморегулятивні функції та реалізовувати власний потенціал;

2) налагоджено внутрішню комунікацію в родині (між усіма членами) та зовнішню комунікацію (родина – інші соціальні структури);

3) розвинено здатність батьків до мобілізації власних ресурсів, уміння робити вибір відповідно до визначеної стратегії позитивних перетворень, що уможлиблює гнучкість, пластичність і конструктивність психоемоційних й поведінкових проявів у соціальних ситуаціях як всередині родини (мікросоціумі), так і за її межами (макросоціумі), а також здатність досягати психоемоційної стійкості (протистояння руйнівним впливам і ризикам) як щодо власних проявів, так і стосовно функціонування всієї родини.

В таблиці 2 представлено психолого-синергетичну технологію, співвідношення методів і механізмів психолого-педагогічного впливу та синергетичного підходу, що, на нашу думку, глибше розкриває природу таких феноменів як особистість, родина, соціум та взаємозв'язок між ними.

Як зазначено в таблиці, першочерговою тематикою в процесі взаємодії з батьками є психотравмуюча ситуація з дитиною, адже це найбільше їх турбує і спричинює негативний вплив. Окрім цього, типовою є ситуація, коли самі батьки не убачають непродуктивність власних станів, не розуміють і недооцінюють власну роль у розвитку дитини та стосунках в родині.

Перший етап (мотиваційний) спрямований на визначення запиту батьків, їхніх очікувань; встановлення довірливого контакту та поступове формування терапевтичного альянсу, як досягнення спільного смислового поля, розподіленого контексту. На цьому етапі фахівець створює умови для заохочення батьків здійснювати спільну діяльність, спрямовану на позитивні перетворення в родині.

Початкова стадія терапевтичного альянсу передбачає розгортання довірливого діалогу фахівця з батьками, теми якого мають таку послідовність: перша група питань для обговорення стосується особливостей розвитку дитини, особистісної позиції, обізнаності й компетентності батьків щодо шляхів допомоги їй (наявний досвід участі у відповідних психокорекційних програмах, переконання та уподобання батьків тощо), їхні прагнення та очікування; друга група питань пов'язана з устроєм і життєдіяльністю родини: «внутрішня природа» сім'ї, як системи (психоемоційна атмосфера; ціннісні орієнтири; психологічні настанови; позиційні ролі; особливості життєдіяльності), склад родини, особи, які опікуються дитиною; ситуація в родині загалом, розпорядок дня, завантаженість батьків, стосунки всередині родини. Така розмова вимагає від фахівця щирої зацікавленості, делікатності, поваги до батьків, а також володіння технікою активного слухання, методами ненасильницького спілкування (М.-Б. Розенберг) роджеріанської терапії, емпатії тощо. З позицій синергетики, неефективне керування відкритими системами полягає у

нав'язуванні невластивої їм і «чужої» форми організації та/або поведінки, що не дає змоги передбачити результат. За синергетичного підходу фахівець допомагає батькам «вписатися» в парадигму насиченої смислом, цілеспрямованої і послідовної життєдіяльності, яка дає змогу знайти просторово-часову визначеність для розгортання життєдіяльності дитини, їх самих і всієї родини. Лише тоді може відбутися саморозкриття батьків, вироблення їхнього ставлення до фахівця, як до надійного компетентного партнера, а відтак, започатковуються основи командної роботи між ним і батьками.

Таблиця 2

Взаємозв'язок між психолого-педагогічними методами впливу, механізмами їх реалізації та синергетичною технологією

Етап	<i>Психологічні методи впливу на стан батьків</i>	<i>Механізми реалізації відповідного методу</i>	<i>Синергетична технологія</i>
1-й, мотиваційний	Встановлення контакту, безумовне прийняття; налагодження початкової стадії терапевтичного альянсу. Комунікація, як інтерсуб'єктний діалоговий процес	Емпатія; сінестезія; мотивація та настанови; усвідомлення батьками своїх особистісних особливостей, переконань	Нестійкість, як стан готовності до змін (трансформацій), формування нового порядку та динамічних станів; нерівноважна динаміка; біфуркаційні механізми. Підвищена чутливість до зовнішніх впливів
2-й, концептуальний	Взаємодія в межах терапевтичного альянсу. Моделювання. Метод «вербальної генералізації» (ключових моментів стратегії розвитку, як головних орієнтирів). Формування дослідницької позиції у батьків	Механізми: - емоційної саморегуляції; - особистісного цілепокладання; - спільної (колегіальної) діяльності	Теорія аттракторів. Нелінійність, як багатоваріативність, альтернативність шляхів розвитку. Механізм резонансного збудження, за яким нерівноважна система є чутливою лише до впливів, узгоджених з її власною природою
3-й, адаптивний	Поетапне впровадження стратегії розвитку дитини та алгоритму перетворення ситуації в родині; фіксація позитивної динаміки та наявних перешкод; пошук додаткових внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Методи індивідуальної та/або групової психотерапії	Механізми: - сенсо-моторної інтеграції; - психічної та психосоціальної адаптації; - емоційного інтелекту	Інтеграція нестійкостей у систему, як синергетичний феномен (процеси локальної впорядкованості). Синхронізація, як властивість узгоджувати ритм спільної життєдіяльності; принцип ко-еволюції

4-й, творчий	Методи оцінювання професіоналізму фахівців, які займаються з дитиною та міри узгодженості командної роботи. Регулятивні методи щодо продуктивного впливу на безперешкодне впровадження процесів навчання і розвитку дитини	Мотиваційна саморегуляція, механізми групової динаміки. Зовнішня рефлексія, як оцінювання діяльності інших за визначеними критеріями	Принцип «розростання малого» (посилення впливу), як важлива властивість нелінійності. Поява новоутворення – здатності до самоорганізації і властивостей «відкритої системи». Високоадаптивна здатність до пластичної інтеграції у навколишнє середовище
5-й, моніторингово-перспективний	Долучення до батьківських співтовариств; налагодження продуктивної співпраці з фахівцями медичної та соціальної сфер; розроблення дальшого плану розвитку з опорою на набутий досвід, а також появу нових потреб та очікувань	Внутрішня рефлексія, як здатність батьків здійснювати оцінку власних досягнень, аналіз внутрішньородинної ситуації та самореалізації кожного з членів родини у соціумі	Добудова внутрішнього зразка; перехідна система-процес, що лежить між можливим і дійсним. Добудова особою самої себе; формування власних можливостей, які утворюються внаслідок співвіднесення і взаємодії (синергізму) особи й соціуму

На другому етапі (концептуальному) відбувається безпосереднє розроблення стратегії розвитку, змісту та алгоритму перетворень родиною ситуації з дитиною (як пріоритетного предмету зацікавлення батьків), а самими батьками – образу бажаного майбутнього. Це відповідає розробленому в межах синергетики поняттю структура-аттрактор, як механізм долання кризових станів – розкриття та використання структур-аттракторів, як уявлення про бажаний стан речей (образ «потрібного майбутнього») і визначення напрямку руху. Так, фахівець створює ситуацію вибору, за якої батьки, спираючись на свою компетентність, переконання, уподобання, життєві орієнтири мають визначитися, який план розвитку дитини, родини і їх самих є найкращим. Стосовно дитини йдеться про обирання тих науково доказових практик, які, на думку батьків, можуть бути найдієвішими на даному етапі її розвитку. Якщо це діти з аутизмом, то серед таких науково доказових практик можуть бути: поведінковий пакет (ABA, Pivotal) TEACCH, PECS, DIR/Floortime, відеотренінг, соціальні нарративи тощо. У родини вже може бути досвід участі у відповідних програмах, а можуть тривати певні заняття і в період звернення батьків до фахівця. Тому необхідно з'ясувати, що не задовольняє батьків і як разом з ними зробити так, щоб дитини постійно перебувала у розвивальному середовищі й набуті під час психокорекційного процесу уміння, навички та новоутворення могли генералізуватися у повсякденному житті. Фахівець може висловлювати своє бачення наявної ситуації і шляхів її перетворення, може пропонувати й обґрунтовувати той чи інший підхід, але остаточний вибір лишається за батьками. Окрім цього важливим є розподіл відповідальності за певні складові процесу набуття позитивних змін у ситуації дитини та родини між фахівцем

(фахівцями) і батьками, визначення міри участі мами й тата у цьому процесі. Варто зазначити, що здатність до цілепокладання і прийняття власної відповідальності за процес перетворень є індикаторами певного рівня особистісної зрілості батьків.

Третій етап (адаптивний) передбачає впровадження визначених стратегій в життєдіяльність дитини, самих батьків та родини загалом; створення фахівцем умов, коли він «керує не керуючи»: вплив на розвиток у батьків здатності самоорганізуватися, орієнтуватися на опрацьований план, спиратися на ключові моменти, як показники цілеспрямованого руху у напрямі досягнення образу бажаного майбутнього щодо дитини та родини. Йдеться про те, що сформульовані стратегії (інноваційні рішення) не мають входити в резонанс із попередніми непродуктивними традиціями, а стимулювали активність власних сил батьків, були спрямовані на їхні цінності та перспективні цілі, які забезпечують розвиток і самореалізацію у соціумі. Так досягається і психологічна адаптація, як перебудова динамічного стереотипу батьків відповідно до нових вимог і очікувань, і соціально-психологічна адаптація – зближення цілей між всіма членами родини, між ними і фахівцем (фахівцями), між ними і тими соціальними структурами, з якими вони входять у взаємодію.

На цьому етапі фахівець сприяє налагодженню зворотного зв'язку з батьками як важливої складової взаємодії з ними. Лише з опорою на зворотний зв'язок можна відчувати цілковите порозуміння, узгодженість у темпі процесу, що реалізується, та у його змісті. Фахівець застосовує елементи індивідуальної та/або групової психотерапії з тих напрямів, які співзвучні синергетичному підходу у побудові паритетних стосунків клієнтом. Це можуть бути прийоми і методи: трансактного аналізу, гештальт-терапії, клієнт-центрованої та системної сімейної терапій, метод розстановок, а також елементи тренінгів особистісного зростання, асертивності, долання тривожності, сенсотворчої фасилітації тощо.

На цих заняттях (сесіях, тренінгах) відбувається опрацювання адекватних форм поведінки та реагування на проблеми дитини, на основі досягнень в пізнавальній та емоційній сферах; формуванню навичок залагодження конфліктних ситуацій у міжособистісному спілкуванні; техніки саморегуляції емоційних станів: тривожності (особистісної та ситуативної), афективної, депресивності, аутистичності, внутрішнього дискомфорту. Очікуваним результатом від індивідуальних психокорекційних занять є підвищення рівня батьківської компетентності, здатності до самоорганізації та вироблення у них гармонійно-розсудливого стилю взаємодії з дитиною, за якого вони можуть впливати на формування «Я-образу» і самоповаги дитини, «озброюючи» її конкретними оцінками і стандартами виконання певних дій, приватними і більш загальними цілями, до яких варто прагнути, ідеалами і еталонами, на які варто рівнятися, планами, які необхідно реалізовувати. Такі батьки не діють під впливом зовнішніх спонукань і емоцій, а завжди переводять їх в свідому, розумну діяльність, пояснюючи мотиви своїх вчинків.

Запровадження на третьому етапі напряму сенсо-моторної інтеграції, яку варто застосовувати як до дітей з психофізичними відхиленнями, так для їхніх батьків, пов'язане з тим, що завдяки ґрунтовним дослідженням емоційної сфери доведено: значною мірою емоційні прояви залежать від фундаментальних характеристик психофізіологічної та психомоторної сфер. Емоції базуються в сенсориці і мають просторово-часові, модальні й інтенсивні характеристики (Л. Веккер); емоційність має тілесну природу (Дж. Айрес). Отже, напрямом впливу, що здійснюється як в індивідуальному, так і груповому форматах, є не лише когнітивна й емоційна сфери, а й психомоторна, як вивільнення напруги, додання скутості, підвищення енергетичного потенціалу батьків.

На четвертому етапі (творчому) вже починає виявлятися набуте батьками новоутворення. В синергетиці це явище має назву «фаза трансформації». Назва етапу – творчий – полягає у застосуванні засвоєних прийомів і методів задля конструктивного впливу на наявну ситуацію, яка не узгоджується з очікуваними результатами; виникнення здатності підлаштовуватися під зміну обставин і креативно використовувати контекст ситуації задля реалізації визначеної стратегії розвитку дитини.

П'ятий етап (моніторингово-перспективний) – це довгострокове планування з урахуванням набутих досягнень, нових бажаних результатів, можливих ризиків, нових внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Якщо система набуває нових якостей і при цьому продовжує функціонувати як єдине ціле, її ефективність може зростати настільки, що вона здатна гнучко виявляти себе у змінених умовах навколишнього середовища. Головним результатом успішного набуття родиною ознак самоорганізаційної системи буде продовження змін, які відбулися у межах мікрорівня (родини) на стан макрорівня (соціуму).

Форма занять з батьками: а) традиційно-психокорекційний: індивідуальний, мікрогруповий, груповий; б) психолого-синергетичний: кооперація, терапевтичний альянс, планування життєдіяльності, аналіз комунікації всередині родини і поза нею, а також самореалізація кожного члена родини у суспільстві.

За результатами апробації розробленої технології встановлено, що значимі зміни відбулися за низкою показників. Зокрема, за шкалою «Ухвалення – відхилення дитини» у батьків дітей психофізичними відхиленнями наявні виражені на значущому рівні зміни, зважаючи на які можна стверджувати про об'єктивізацію погляду на стан справ з дитиною і у власній родині.

Аналіз результатів експерименту свідчить, що рівень кооперації батьків дітей з психофізичними відхиленнями значно зріс. Зокрема, самооцінка рівня свого кооперування з дитиною зросла у батьків цієї групи з помірного (0.457 ± 0.007) до вираженого (0.640 ± 0.005) значення, що є значущою відмінністю ($p < 0.001$). За шкалою «Симбіоз з дитиною» знизився ступінь прояву симбіозу в групі батьків дітей з психофізичними порушеннями розвитку до помірного рівня (0.556 ± 0.004).

Значимі зміни відбулися й у ставленні батьків до невдач дитини. Так,

рівень негативного сприйняття помилок і невдач знизився з порівняно високого (в середньому 0.676 ± 0.013) до помірного (0.449 ± 0.007).

Аналіз результатів дослідження (рис. 2) свідчить, що показник особистісної тривожності у батьків дітей з психофізичними відхиленням знизився від високого до середнього, в деяких випадках – до низького, що підтверджує набуття ними більшої впевненості у собі та перспективах життєдіяльності родини. Внутрішня, психоемоційна напруга батьків, їхній стан занепокоєння, заклопотаність і нервозність досягли показників норми.

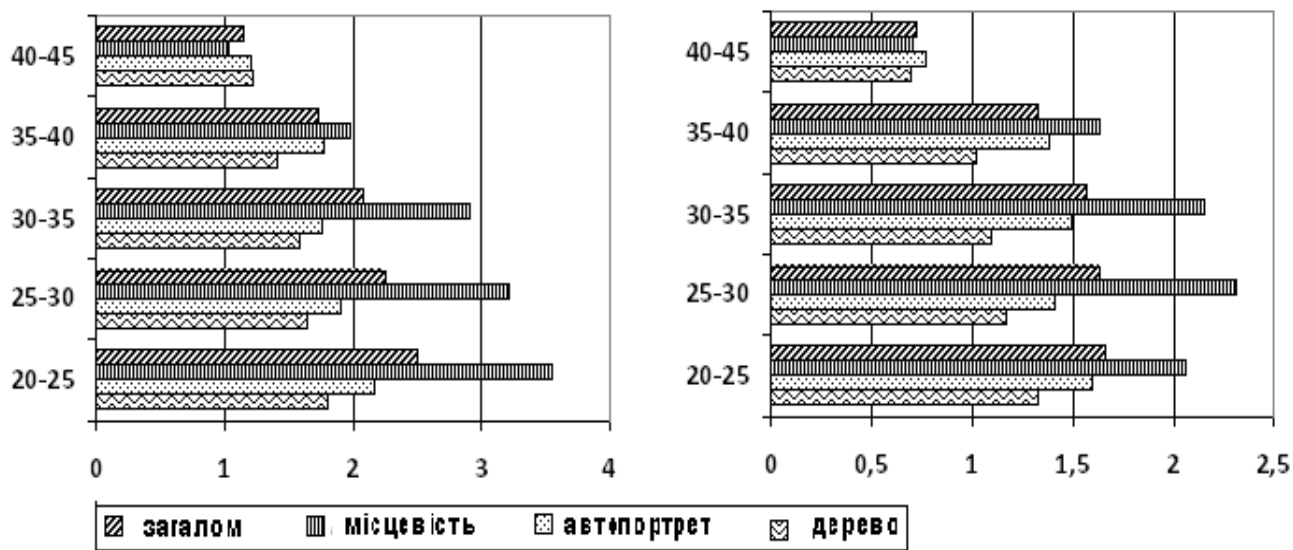
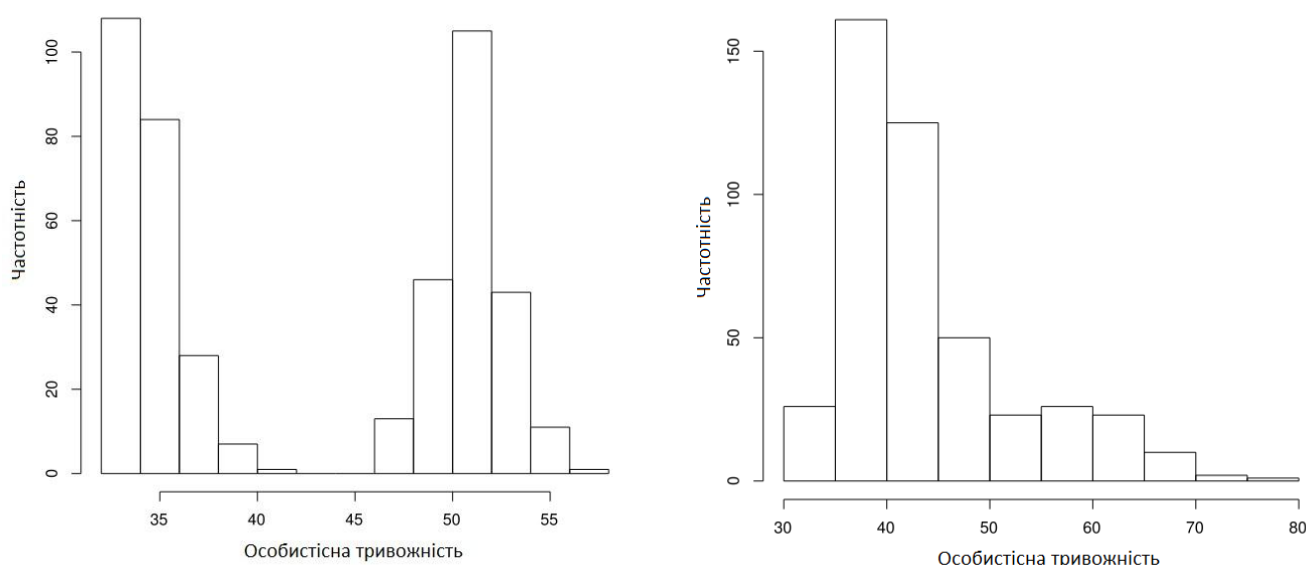

Рис. 2. Показники особистісної тривожності батьків дітей з психофізичними відхиленням розвитку до та після формувального експерименту.

* рівні тривожності:
 - до 30 - низька тривожність;
 - 31-45 - помірна тривожність;
 - 46 і більше - висока тривожність

а) до експерименту

б) після експерименту

Рис. 3. Розподіл показників особистісної тривожності батьків дітей з психофізичними відхиленнями

Таким чином, аналіз результатів свідчить, що після апробації психолого-синергетичної технології значимо знизився рівень тривожності, перепади настрою (від збудження до пригніченості) наблизилися до показників норми, а рівень невротичності знизився з високого до середнього. Рівень депресивності досяг показників середнього рівня, як показника нормотипового психічного функціонування. Рівень самооцінки підвищився, що позитивно позначилося на рівні емоційної стійкості й почутті впевненості у собі; помірно допустимий рівень мають і показники депресії (на статистично значущому рівні відмінностей). Рівень негативного сприйняття помилок і невдач дитини для батьків дітей з психофізичними відхиленнями знизився з порівняно високого (в середньому 0.676 ± 0.013) до помірного (0.449 ± 0.007). Аналіз результатів експерименту підтверджує, що внаслідок впровадження технології рівень кооперації у батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку значно виріс, а статистичні розрахунки переконують в доказовості цих позитивних змін.

Водночас, за результатами анкетування батьків виявлено, що:

- посилилась увага батьків до власних потреб, переживань і думок;
- з'явилась здатність до самопізнання й усвідомлення нового досвіду;
- змінилося ставлення до себе і до навколишнього світу;
- з'явилась можливість самостійно вирішувати свої проблеми, роблячи вибір, приймаючи рішення і несучи за них відповідальність;
- поліпшилось розуміння проблеми, себе та оточуючих;
- сталася зміна емоційного стану (розрядка емоційної напруги, дослідження своїх почуттів, прийняття деяких своїх почуттів тощо);
- відбулося пристосування до ситуації, яку неможливо змінити – пошук і вивчення альтернатив;
- з'явилась впевненість щодо перспектив дитини, власного життя і родини загалом.

Задля підтримки цих позитивних змін нами було створено спільне інформаційне поле, що уможливорює повноцінне спілкування батьків дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку і дає їм змогу не лише знайти односторонній, а й зрозуміти свої права і можливості, взяти на себе відповідальність за долю дитини і усвідомити власну роль у процесах життєдіяльності своєї дитини.

Нами була апробована комплексна програма (тренінг), що має на меті допомогти сім'ям з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, переважно з аутизмом. Обраний нами системний підхід в організації віртуального співтовариства АУТИЗМ дав змогу доповнити і посилити класичну терапевтичну і психокорекційну практику. Створено багаторівневу структуру з

елементами віртуального і реального взаємодії. Основні етапи комплексної програми:

1. Визначення ключових партнерів – Національний університет імені І.І.Мечникова (м.Одеса), Університет ім. Коменського (м. Братислава), Європейська психонейропедагогічна лабораторія Epsinel, Дельфінарій НЕМО (м.Одеса), Дитячий клінічний спеціалізований санаторій «Хаджибей»(Одеська область), Дитячий реабілітаційний центр «Будинок з ангелом» (м.Одеса), Асоціація перинатальних практиків «Психея» та мережа розвиваючих центрів «Крихітка Ру»(м.Одеса), Родинного центру «Мацьопа» (м.Львів) .

2. Створення спеціалізованого (профільного) сайту.

Цільовою аудиторією сайту (<http://autism.com.ua>) і програми корекції визначені батьки дітей з РАС, психотерапевти, лікарі, науковці та викладачі, спеціальні педагоги, представники громадських організацій, профільних лікувальних закладів, виробники медичних препаратів та корекційно-розвивального обладнання, співробітники дельфінаріїв, волонтери, студенти та ін.

3. Створення базової профільної групи в соціальній мережі (однойменна профільна група АУТИЗМ, мережа – вКонтакте). У вересні 2016 р. чисельність групи перевищила 3500 учасників. Група є найбільшим віртуальним співтовариством за тематикою «аутизм» у соціальних мережах на пострадянському просторі. Наразі в групі фіксовано понад 200 дискусій (батьки обговорюють актуальні для них питання, пов'язані з діагностикою, лікуванням, реабілітацією, пошуком фахівців, діляться успіхами і знахідками з власного досвіду).

Практика підтримки тісних контактів із суміжними за тематикою спільнотами (група анімалотерапії, тавале-фестиваль, «Діти з аутизмом: майстерня педагога» та інші) свідчить про безумовну користь для всіх учасників.

Так, розвиток інтернет-технологій у терапевтичній і психокорекційній практиках дає змогу доповнити ефект соціалізації та стати джерелом різнобічної і, водночас, виваженої інформації, яку батьки можуть використовувати з користю для себе і своєї родини, що сприяє повноцінній мікро- та макросоціальній адаптації, а також подальшій послідовній самореалізації у суспільстві.

Результатом функціонування створених сайту і груп у соціальних мережах стало формування багаторівневої самоорганізуючої спільноти батьків і фахівців. На певному етапі їх взаємодія вийшла за межі виключно віртуальної і трансформувалося в реальні програми психокорекційної допомоги у форматі спецкурсів, семінарів, конференцій, програм, авторських (у тому числі батьківських) проєктів (фото, відео тощо). В рамках цих ініціатив нами підготовлено програму і проведено 7 спецкурсів для фахівців з навчання батьків взаємодії з дитиною в умовах домашнього виховання.

Таким чином, синергетичний підхід, який було застосовано до вивчення психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленням, поглиблює наукові уявлення щодо особистості, її кризових станів та шляхів допомоги їй; дає змогу визначити контекст функціонування батьків у родині та соціумі, яку мікро- і макросоціальних системах, а також розкрити механізми ефективного впливу на унікальну структуру кожної сім'ї з урахуванням її внутрішньої природи. Це надає науковцям і практикам відповідний вимір, що уможливорює цілісне сприймання особистості й суспільства, розкриття взаємовпливу і досягнення узгодженої спільної життєдіяльності.

Синергетичний підхід стосовно дослідження психоемоційного стану батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку і розбудови технології психологічної допомоги для них дав змогу не тільки оволодіти стресостійкими якостями, що уможливають емоційну саморегуляцію і здійснення відповідальних вчинків на тлі продуктивних психоемоційних станів, але й розвинути їхню спроможність планувати життєдіяльність дитини і родини, досягати успіху в ситуації з дитиною, набувати оптимальної самореалізації в родині і суспільстві.

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого теоретико-експериментального дослідження підтвердили правомірність основних теоретичних підходів, засвідчили досягнення мети та ефективність розв'язання окреслених завдань й дали підстави для висновків.

1. Теоретичний аналіз проблеми особливостей психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями розвитку шляхом дав підстави констатувати, що народження і виховання такої дитини зумовлює у батьків виникнення комплексу негативних реакцій і переживань, таких емоційних станів, які узагальнено можна характеризувати як кризові, з притаманними для них: емоційною пригніченістю, депресивними тенденціями, ситуативною та особистісною тривожністю. Наслідками цих станів є: екзистенційна криза, когнітивна дезорієнтація батьків, прихована аутодеструкція батьків, криза їхньої самоідентифікації, втрата життєвих перспектив, дисгармонійні стосунки у родині, «втеча» батьків у роботу або самозречення як наслідок надцінного ставлення до дитини, соціальна ізоляція. Визначено, що інтегративний характер психоемоційних станів зумовлює їхню важливу роль в плані спрямованості, активності та послідовності у діях щодо допомоги власній дитині; їхню власну батьківську позицію, а також спроможності повноцінно реалізовувати себе у родині й суспільстві.

2. Визначено та обґрунтовано сучасний підхід до дослідження емоційних станів батьків у контексті життєдіяльності родини як нелінійної системи, що має стан нерівноваги, а саме – застосування синергетичної парадигми. З'ясовано, що досягнення позитивних змін у стані батьків можливе завдяки

стимулюванню активності нових внутрішніх ресурсів батьків таких дітей, становлення, перебудову системи цінностей, спрямованість на перспективні цілі. Обґрунтовано, що саме характерологічні особливості батьків дають змогу визначити, наскільки вони спроможні мати стресостійкі якості, необхідними для підтримки дитини, її виховання і соціального супроводу упродовж усього її життя. Застосування синергетичного підходу уможливило переведення наукового пошуку у сферу дослідження динамічних змін. Відтак, фокус уваги було зосереджено на питанні досягнення родиною стану самоорганізації, у контексті якого психоемоційні стани є одночасно і чинником, і наслідком успішної реалізації цього процесу. Аргументовано, що кризовий стан батьків, відсутність рівноваги (за синергетичним тезаурусом) запускає механізм самоорганізації і формування нових ефективних структур, а це, відповідно, відбувається за умови налагодження психотерапевтичного альянсу з фахівцем і колегіальної розбудови стратегії психологічної допомоги родині та передбачає активну участь і відповідальність самих батьків.

3. Науково обґрунтовано синергетичну модель процесу самоорганізації родин з дітьми з психофізичними відхиленнями, за якою розкрито механізм циклічної причинності процесу самоорганізації батьків та їхніх родин як чергування і взаємодоповнюваності переходів від деструкції до структурування, втрати стійкості та появи шляхів для перехідних явищ і трансформацій. Визначено, що саме у кризовому стані (точці біфуркації) батьки є найбільш чутливі до впливу із-зовні і вмотивовані до змін. Доведено, що механізм самоорганізації та формування нових ефективних структур, на основі інноваційного потенціалу (здатність до самовдосконалення, самовідновлення та саморозвитку), запускається через налагодження довірливого і послідовного контакту з фахівцем, як умови колегіального розроблення природовідповідного (конгруентного, аутентичного) щодо внутрішньої структури особистості батьків і родини загалом, шляху розвитку, набуття ними уміння використовувати внутрішні (особистісні) й зовнішні (мікро- та макросоціальні) ресурси.

4. Розроблено та науково обґрунтовано психолого-синергетичну технологію допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями, головна мета якої – формування здатності батьків до самоорганізації, що передбачає спроможність батьків планувати життєдіяльність дитини і родини, досягати успіху в ситуації з дитиною, набувати оптимальної самореалізації в мікросоціум (родині) і в макросоціумі (суспільстві). Беручи до уваги принцип нелінійності, в процесі розбудови і втілення стратегії розвитку родини, де батьки відіграють активну роль, знаходячись у тісній співпраці з фахівцями, доведено доцільність опори як на актуальні, так і потенційні структури особистості батьків дітей з психофізичними відхиленнями. Розроблено та обґрунтовано технологію впровадження психолого-синергетичної технології, що передбачає п'ять етапів: 1) мотиваційний, як активізація бажання батьків активно долучатися до розроблення стратегії та технології самодопомоги, що

здійснюється через комунікацію (як рівноправний діалоговий процес, за якого формується спільне смислове поле і встановлюються довірливі відкриті стосунки); 2) концептуальний, де внаслідок встановленого психотерапевтичного альянсу закладається цілепокладання і прийняття власної відповідальності батьків за процес перетворень і позитивних змін; 3) адаптивний – поява соціально-психологічної адаптації через встановлення постійного зворотного зв'язку та зближення цілей між усіма членами родини, між ними і фахівцем (фахівцями), а також між ними і соціальними структурами, з якими вони взаємодіють. Вагомим чинником змін на цьому етапі є впровадження послідовної продуманої та цілеспрямованої допомоги як дітям, так і самим батькам, у режимі психокорекційних і психотерапевтичних занять; 4) творчий, де відбувається застосування засвоєних прийомів і методів задля конструктивного впливу на наявну небажану ситуацію і перетворення її в бажану; поява здатності прилаштовуватися до змін обставин і креативно використовувати контекст ситуації задля реалізації визначеної стратегії розвитку дитини; поширення (генералізація) сформованих умінь і набутих новоутворень у життєдіяльність; 5) моніторингово-перспективний етап, як оцінка успішності розвитку та подальше планування з орієнтиром на бажані результати, урахуванням можливих ризиків, а також нових внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

5. За результатами апробації технології повторного проведення психодіагностичного обстеження (після впровадження психолого-синергетичної технології допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями) визначено, що за всіма попередньо отриманими даними спостерігаються значні позитивні зміни. Так, виявлено, що суттєво, на достовірно значущому рівні, у батьків знизилися показники за рівнем депресії та особистісної тривожності, натомість самооцінка і впевненість у собі зросли; набули середніх значень показники «симбіоз з дитиною» та «схвалення – відчуження», що свідчить про адекватність батьківського ставлення до дитини, до якої застосовуються такі самі очікування та вимоги, педагогічні впливи, як і до будь-якої іншої дитини, а також наявна віра у її розвиток. Зафіксовано збільшений на значущому рівні показник «кооперація з дитиною»; внутрішня, психоемоційна напруга батьків, їхній стан занепокоєння, заклопотаність, нервозність, перепади настрою набули показників норми. Виокремлено та охарактеризовано якісні показники змін психоемоційних станів батьків, серед яких: посилення уваги до власних потреб, переживань і думок; розвиток здатності до самопізнання й усвідомлення нового досвіду; зміна ставлення до себе і до навколишнього світу; становлення здатності піклуватися про себе, самостійно вирішувати свої проблеми, роблячи вибір, приймаючи рішення і несучи за них відповідальність; здатність регулювати емоційну напругу, аналізувати свої почуття, приймати їх; впевненість щодо перспектив дитини, власного життя і родини.

6. Задля підтримки сталих позитивних змін було створено спільне

інформаційне поле, що уможливило повноцінне спілкування батьків дітей з психофізичними відхиленнями і дає їм змогу не лише знайти однодумців, а й усвідомити свої права і можливості, взяти на себе відповідальність за долю дитини і зрозуміти власну роль у процесах життєдіяльності малюка; апробовано комплексну програму, що має на меті допомогти сім'ям дітей з порушеннями психофізичного розвитку, переважно з аутизмом. Застосування системного підходу в організації віртуального співтовариства АУТИЗМ дав змогу доповнити і посилити класичну терапевтичну і психокорекційну практику через розроблення стратегій і програм психокорекційної допомоги у форматі спецкурсів, семінарів, конференцій, авторських (у тому числі батьківських) проектів, конкурсів, фотосесій, фото- й відео ресурсів тощо. Окреслено коло партнерів та створено багаторівневу комунікативну структуру з елементами віртуальної та реальної взаємодії. Визначено, що розвиток інтернет-технологій у терапевтичній і психокорекційній практиках дає змогу доповнити ефект соціалізації та стати джерелом різнобічної, і водночас виваженої інформації, яку батьки можуть використовувати для себе і своєї родини, що сприяє повноцінній мікро- та макросоціальній адаптації, подальшій послідовній самореалізації у суспільстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дослідження

Монографії

1. Душка А. Л. Психоэмоциональные состояния родителей детей с психофизическими отклонениями: концептуализация, диагностика и коррекция: Монография / А. Л. Душка. – Одесса: ОНУ им. И.И. Мечникова; Донецк: Донбасс, 2014. – 460 с. – ISBN 978-966-194-091-1.
2. Душка А. Л. Причины и виды психофизических отклонений у детей / А. Л. Душка // Актуальные политико-правовые и социально-психологические исследования в традициях ведущих научных школ: достижения, тенденции, перспективы: Междунар. коллектив. моногр. : [в 2 т.] / Под ред. акад. Веретенникова В. И. [и др.] ; Макеев. экон.-гуманитар. ин-т, Фак. права и психологии [и др.]. – Донецк : Донбасс, 2013. – Т. 1. – С. 334-349.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку дисертації

3. Душка А. Л. Психологическое консультирование родителей ребенка с психофизическими отклонениями в развитии / А. Л. Душка // Вестник Чувашского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – № 2. – С. 93-97. – ISSN 1810-1909.
4. Душка А. Л. Особенности эмоциональных состояний семьи ребенка с психофизическими нарушениями / А. Л. Душка // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. – 2013. – № 4. – С. 70-82. – ISSN 2307-7018.

5. Душка А. Л. Основные причины и виды психофизических отклонений у детей / А. Л. Душка // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2014. – № 1. – P. 38-52. – ISSN 2313-7525.
6. Душка А. Л. Влияние семейного воспитания на эмоциональное состояние аутичных детей / А. Л. Душка // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2014. – № 2. – P. 29-38. – ISSN 2313-7525.
7. Dushka A.L. Psychological assistance to children with disorders of the emotional-volitional sphere: family-centered approach / А. Л. Душка // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2014. – № 6. – P. 30-39. – ISSN 2313-7525.
8. Dushka A. Methodology of family-oriented psychological assistance to children with emotional-volitional disorders / A. Dushka // American Journal of Fundamental, Applied and Experimental Research. – 2016. – №2. – P.46-51.

Статті у наукових фахових виданнях України

9. Душка А. Л. Родители особого ребенка: пути помощи / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2010. – Т. 15, Вип. 4. – С. 67-73.
10. Душка А. Л. Роль родителей в социализации особого ребенка / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2010. – Т. 15, Вип. 9. – С. 35-41.
11. Душка А. Л. Концепция психологической помощи семьям, воспитывающим особых детей / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2011. – Том 16, Вип. 2. – С. 29-37.
12. Душка А. Л. Основные подходы к коррекции РДА / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2011. – Т. 16, Вип. 7. – С. 77-84.
13. Душка А. Л. Генезис психофизических недостатков. Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2011. – Т. 16, Вип. 11, ч. 2. – С. 46-53.
14. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини / А. Л. Душка // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – 2011. – № 11-12. – С. 262-270.
15. Душка А. Л. Влияние взаимоотношений в семье на развитие личности ребенка / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 23. – С. 103-110.
16. Душка А. Л. Генезис и виды проявления эмоций / А. Л. Душка // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 4. – С. 85-93.
17. Душка А. Л. Принципи побудови і загальна характеристика системи психологічної корекції осіб з психофізичними відхиленнями (на прикладі аутизму) / А. Л. Душка // Науковий вісник Південноукраїнського

національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – 2013. – № 5-6. – С. 231-238.

18. Душка А. Л. Индивидуально-психологические особенности личности с психофизическими отклонениями / А. Л. Душка // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – 2013. – № 7-8. – С. 58-64.
19. Душка А. Л. Особливості виховання дитини з РДА у сімейних умовах / А. Л. Душка // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип. 14. – С. 169-178.
20. Душка А. Л. Сучасні проблеми сімей, що виховують дитину з психофізичними вадами у розвитку / А. Л. Душка // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39, ч. 2. – С. 285-293.
21. Душка А. Л. Роль семьи в воспитании ребенка с психофизическими отклонениями / А. Л. Душка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2013. – Вип. 24. – С. 288-292.
22. Душка А. Л. Організація занять із загального розвитку грубої моторики дітей з психофізичними вадами / А. Л. Душка // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2013. – Вип. 30. – С. 429-434.
23. Душка А. Л. Регуляція уваги дошкільників в нормі та при відхиленні у психоемоційному розвитку / А. Л. Душка // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – Вип. 1(44). – С. 71-76.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

Публікації апробаційного характеру

24. Душка А. Л. Роль специального семейного терапевта в гармонизации семейных отношений / А. Л. Душка // Духовные и восстановительные практики : материалы международного конгресса (Киев, 15-17 мая 2010 г.). – К., 2010. – С. 163-164.
25. Душка А. Л. Дельфинотерапия – инновационное направление лечения детей с различными психофизическими отклонениями в развитии / А. Л. Душка // Современные проблемы физической культуры, спорта и туризма: инновации и перспективы развития : материалы региональной научно-практической конференции (Россия, Магнитогорск, 15 мая 2013 г.). – Магнитогорск: Магнитогорский государственный университет, 2013. – С. 31-35.
26. Душка А. Л. Психофізичні відхилення у дітей. Категорії. Профілактика / А. Л. Душка // Актуальні питання розвитку медичних наук у ХХІ ст. : 36. тез наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17-18 травня 2013 р.). – Львів: Львівська медична спільнота, 2013. – С. 70-74.

27. Душка А. Л. Личностно ориентированный подход в работе с родителями детей с психофизическими отклонениями в развитии / А. Л. Душка // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : Зб. наукових праць за матеріалами VI міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 30-31 травня 2013 р.). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. – С. 47-49.
28. Душка А. Л. Вікова динаміка гендерних установок і статево-рольових стереотипів дітей молодшого шкільного віку / А. Л. Душка // Вплив науково-технічного прогресу на розвиток медичної науки та практики: реалії сьогодення : Зб. тез наук. робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28-29 червня 2013 р.). – К.: Київський медичний науковий центр, 2013. – С. 25-30.
29. Душка А. Л. Відмінності у засвоєнні гендерних установок у контексті впливу ціннісних пріоритетів сім'ї / А. Л. Душка // Медицина XXI століття : Перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень : Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 19-20 липня 2013 р.) – Дніпропетровськ: Організація наукових медичних досліджень Salutem, 2013. – С. 47-52.
30. Душка А. Л. Емоційні чинники соматичних розладів при невротичному стані / А. Л. Душка // Медична наука та практика : Виклики і сьогодення : Зб. тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 2-3 серпня 2013 р.). – Львів: Львівська медична спільнота, 2013. – С. 14-18.
31. Душка А. Л. Використання групової психотерапії при захворюваннях, що супроводжуються невротичним станом / А. Л. Душка // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем медицини : Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6-7 вересня 2013 р.) – Дніпропетровськ: Організація наукових медичних досліджень Salutem, 2013. – С.34-40.
32. Душка А. Л. Игра как средство социализации ребенка с психофизическими нарушениями (на примере аутизма) / А. Л. Душка // Молодое поколение XXI века: Актуальные проблемы социально-психологического здоров'я : Сб. тезисов участников V Международного конгресса (Москва, 24-27 сентября 2013 г.). – Москва, 2013. – С. 277-279.
33. Душка А. Л. Виртуальные и социальные тренды в психологической практике / А. Л. Душка // Реабилитация и профилактика-2013 : Сборник тезисов научной конференции. – М.: Издательство Первого московского государственного университета имени И.М. Сеченова, 2013. – С.110-112.
34. Душка А. Л. Комплексний підхід у терапії дитячих страхів / А. Л. Душка // Фундаментальные и прикладные научные исследования: взгляд молодых ученых : Сб. тезисов участников международной научно-практической конференции (Макеевка, 27-28 марта 2014 р.). – Макеевка, 2014. – С. 56-62.

Публікації у інших виданнях

35. Душка А. Л. Оказание психологической помощи семье в ситуации постановки ребенку диагноза ДЦП / А. Л. Душка, Ю. А. Мартынюк // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – 2011. – № 11-12. – С. 254-262.
36. Душка А. Л. Проблеми корекції недоліків розвитку у дітей із загальним недорозвиненням мовлення в умовах дошкільної спеціальної освітньої установи / А. Л. Душка // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. – 2013. – Вип. 23, Частина 2. – С. 210-218.
37. Душка А. Л. Зміни системи свідомості, пов'язані з акцентуацією в розвитку рівня емоційного контролю / А. Л. Душка // Південно-український медичний науковий журнал. – 2013. – № 4. – С. 28-33.
38. Dushka A. Metaphorical model of mental and emotional state dynamics, attitudes and values of parents of children with psychophysical developmental disabilities [Електронний ресурс] / A. Dushka // International Journal of Applied and Fundamental Research. – 2015. – № 2. – Режим доступу до журн.: www.science-sd.com/461-24906.
39. Душка А. Л. Специфика психо-коррекционной работы при аномалиях в развитии речи (на примере аутизма) [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2011. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma>.
40. Душка А. Л. Медико-психолого-педагогическая помощь детям с нарушением эмоционально-волевой сферы [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2011. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/mediko-psihologo-pedagogicheskaja-pomosch-detjam-s-narusheniem-emotsionalno-volevoj-sfery-na-primere-autizma>.
41. Душка А. Л. Метод дельфинотерапии для аутичных детей [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2011. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/metod-delfinoterapii-dlja-autichnyh-detej>.
42. Душка А. Л. Нарушение механизма эмоционально-поведенческой адаптации (на примере аутизма) [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2011. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/narushenie-mehanizma-emotsionalno-povedencheskoj-adaptatsii-na-primere-autizma>.
43. Душка А. Л. Коррекционная работа с родителями детей с психофизическими нарушениями [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2013. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/korreksionnaya-rabota-s-roditelyami-detej-s-psikhofizicheskimi-narusheniyami>.
44. Душка А. Л. Групповая форма работы с родителями детей с

психофізическими порушеннями [Електронний ресурс] / А. Л. Душка // Special psychology. – 2013. – Режим доступу: <http://autism.com.ua/library/articles/grupповaya-forma-raboty-s-roditelyami-detej-s-psikhofizicheskimi-narusheniyami>.

АНОТАЦІЇ

Душка А.Л. Психоемоційні стани батьків дітей з психофізичними відхиленнями: концептуалізація, діагностика і корекція. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. – Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено актуальній проблемі особистісних особливостей батьків дітей з психофізичними відхиленнями. Внаслідок проведеної роботи, виділено такі емоційні стани, які відчуються батьками дітей з психофізичними відхиленнями: тривожність (особистісна і ситуативна), афективність, депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт. В роботі розроблено та науково обґрунтовано психолого-синергетичну технологію допомоги батькам дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку, головна мета якої – формування здатності батьків до самоорганізації, що передбачає спроможність батьків планувати життєдіяльність дитини і родини, досягати успіху в ситуації з дитиною, набувати оптимальної самореалізації в мікросоціум (родині) і в макросоціумі (суспільстві). В дисертаційному дослідженні розроблено та обґрунтовано алгоритм впровадження психолого-синергетичної технології, що передбачає етапи:

-мотиваційний, як активізація бажання батьків активно долучатися до розроблення стратегії та технології самодопомоги, що здійснюється через комунікацію;

-концептуальний, де внаслідок встановленого психотерапевтичного альянсу закладається цілепокладання і прийняття власної відповідальності батьків за процес перетворень і позитивних змін;

-адаптивний – поява соціально-психологічної адаптації через встановлення постійного зворотного зв'язку та зближення цілей між усіма членами родини, між ними і фахівцями, а також між ними і соціальними структурами, з якими вони взаємодіють (у режимі психокорекційних і психотерапевтичних занять);

-творчий, де відбувається поява здатності прилаштовуватися до змін обставин і креативно використовувати контекст ситуації задля реалізації визначеної стратегії розвитку дитини;

-генералізація сформованих умінь і набутих новоутворень у життєдіяльність; моніторингово-перспективний етап, як оцінка успішності розвитку та подальше планування з орієнтиром на бажані результати, урахуванням можливих ризиків, а також нових внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Створено концепцію організації і наукового обґрунтування алгоритму корекції емоційних станів батьків дітей з психофізичними відхиленнями; запропоновано авторську методику (тренінг) психологічної роботи з сім'єю, яка виховує дитину з порушеннями у розвитку, що охоплює спеціальну тематику і зміст занять, принципи формування корекційної групи. Розроблені основні напрямки психологічної допомоги сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями у розвитку, апробовано корекційну методику і здійснено оцінку ступеня її ефективності.

Ключові слова: корекційна група, психодіагностика, психоемоційні стани, психокорекція, психолого-синергетична технологія, психотерапія, синергетика, соціальна адаптація.

Душка А.Л. Психоэмоциональные состояния родителей детей с психофизическими отклонениями: концептуализация, диагностика и коррекция. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Институт специальной педагогики НАПН Украины, Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено актуальной проблеме личностных особенностей родителей детей с психофизическими отклонениями. В результате проведенной работы, выделены следующие эмоциональные состояния, которые ощущаются родителями детей с психофизическими отклонениями: тревожность (личностная и ситуативная), аффективность, депрессивность, аутистичность, внутренний дискомфорт. В работе разработана и научно обоснована психолого-синергетическая технология помощи родителям детей с психофизическими отклонениями в развитии, главная цель которой - формирование способности родителей к самоорганизации, что предусматривает возможность родителей планировать жизнедеятельность ребенка и семьи, достигать успеха в ситуации с ребенком, приобретать оптимальную самореализацию в микросоциуме (семье) и в макросоциуме (обществе).

Создана концепция организации и научного обоснования алгоритма коррекции эмоциональных состояний родителей детей с психофизическими отклонениями; предложена авторская методика (тренинг) психологической работы с семьей, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии, включающий специальную тематику и содержание занятий, принципы формирования коррекционной группы. Разработаны основные направления психологической помощи семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии, апробированная коррекционная методика и произведена оценка степени ее эффективности.

Ключевые слова: коррекционная группа, психодиагностика, психоэмоциональные состояния, психокоррекция, психолого-синергетическая технология, психотерапия, синергетика, социальная адаптация.

Dushka A. L. Psycho-emotional state of parents of children with mental and physical disabilities: conceptualization, diagnosis, correction. – Upon the rights for the manuscript.

A Dissertation in Psychology (19.00.08 – Special Psychology) submitted for the Degree of Doctor of Science. The Institute of Special Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The dissertation explores the actual problem of personal features of parents of children with mental and physical disabilities. As a result of this work, we identified the following emotional states experienced by parents of children with mental and physical disabilities: anxiety (personal and situational), affectivity, depression, autistic, internal discomfort. Algorithm of psycho-synergetic technology implementation that was developed and justified in the dissertation can be divided into the following stages:

- motivational: activation of parents' desire to be actively involved in the development strategies and technologies of self-help implemented through communication;

- conceptual: the goal-setting and taking own responsibility of parents for the process of transformation and positive change is realized as a result of prescribed psychotherapeutic alliance;

- adaptive: the emergence of social and psychological adaptation through a permanent feedback and convergence between all family members, between professionals and them and with the social structures that they interact with (psychocorrectional and psychotherapy sessions);

- creative: when the ability to adapt to changes in circumstances and creatively use the context of the situation in order to implement the defined development strategy appears;

- generalisation of existing skills and new acquired forms of vital activity; monitoring-perspective stage as the assessment of progress and further planning with reference to the desired results, taking into account the risks and new internal and external resources.

The article discusses the results of ascertaining and forming experiment aimed at identifying the source data of quantitative indicators of the emotional state of the parents of children with psychophysical developmental disabilities and parents of children with normal development, as well as identifying the effectiveness of the psychological correction system that we have developed.

During individual work psychologist acts as a primary tool of «feedback» who does not influence on it, but reflects different aspects of the psychological reality of the parents. «Feedback» in group therapy is multifaceted because it is performed between each of the group members and the group as a whole. The fact of self-optimization of the parent, restructuring the hierarchy of his values in life is very important in the context of the internal clashes of parent with himself. Psychocorrectional process in personality - oriented approach aims to change angles

in three dimensions: cognitive, emotional and behavioral.

We created the concept of organization and scientific justification of correction algorithm of emotional state of parents of children with mental and physical disabilities. We also developed the author's methodology (training) of psychological work with families that are raising a child with developmental disabilities, including special topics and content of lessons and principles of formation of correctional groups. We also developed the main directions of psychological assistance to families bringing up a child with developmental disabilities, correction method was approved and evaluation of its effectiveness was carried out.

Key words: correction group, psychodiagnostics, psycho-emotional state, psychotherapy, psychological synergetic technology, psychological correction, synergety, social adaptation.